

**VYSOKÁ ŠKOLA EVROPSKÝCH A REGIONÁLNÍCH
STUDIÍ, O. P. S., ČESKÉ BUDĚJOVICE**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**Vliv a dopady studené války na ekonomicko-politický
život v Československu**

Autor práce: Juraj Fogaš
Studijní obor: Bezpečnostně právní studia
Forma studia: Kombinovaná
Vedoucí práce: Mgr. Štěpán Strnad
Katedra: Katedra společenských věd

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Souhlasím, aby práce byla uložena v knihovně Vysoké školy evropských a regionálních studií v Českých Budějovicích a zpřístupněna ke studijním účelům.

Děkuji vedoucímu bakalářské práce Mgr. Štěpánu Strnadovi za cenné rady,
připomínky a metodické vedení práce.

OBSAH

ÚVOD.....	5
1 CÍL A METODIKA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE	6
2 HLAVNÍ PŘÍČINY A KOŘENY STUDENÉ VÁLKY.....	7
2.1 Dohody o poválečném uspořádání směřují Evropu do studené války.....	7
2.2 Expanze SSSR v jihovýchodní Evropě a její mocenské ovládní.....	9
3 ROZDĚLENÍ EVROPY NA BLOKY PODLE SFÉRY VLIVU NEJVĚTŠÍCH MOCNOSTÍ USA A SSSR	13
3.1 Trumanova doktrína – zadržování komunismu.....	13
3.2 Marshallův plán – hospodářská pomoc a poválečná obnova	16
4 VLIV A DOPADY STUDENÉ VÁLKY NA POLITICKÝ ŽIVOT V ČESKOSLOVENSKU.....	20
4.1 Poválečné uchvácení moci komunisty v Československu.....	20
4.2 1948 – 1989 vláda jedné strany v Československu.....	24
5 VLIV A DOPADY STUDENÉ VÁLKY NA HOSPODÁŘSTVÍ V ČESKOSLOVENSKU.....	31
6 VLIV A DOPADY STUDENÉ VÁLKY NA OBLAST VOJENSKOU V ČESKOSLOVENSKU.....	42
7 SKONČILA STUDENÁ VÁLKA, NEBO LIDSTVU HROZÍ NOVÁ, MODIFIKOVANÁ VERZE ?.....	49
ZÁVĚR.....	60
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	64
ABSTRAKT.....	66
ABSTRACT.....	67

ÚVOD

Druhá světová válka a válečné útrapy milionů lidí světa skončily v roce 1945 porážkou nacistického Německa a jeho spojenců. Vítězné mocnosti musí společně řešit řadu zásadních otázek. Jak čelit a zabránit do budoucna dalšímu světovému konfliktu? Jakým způsobem zajistit bezpečnost Evropy i světa? Jakým způsobem obnovit válkou zničené a rozbité hospodářství jednotlivých zemí? Jak obnovit společensko-politické vztahy? Vzhledem k rozdílnosti názorů a způsobů řešení problémů, začínají vítězné mocnosti mezi sebou soupeřit o vliv na poválečné uspořádání Evropy. Ze spojenců se stávají nepřátelé na poli ideologickém, hospodářském a vojenském. Byl položen základní kámen k vzniku nové války, tzv. studené. Evropa se dělí na východní a západní blok. Vzniká řada navzájem soupeřících organizací, např. ZEU, NATO, a na druhé straně RVHP a VS. V průběhu této etapy dochází k uvolňování napětí, ale i vyhrocování sporů až na pokraj válečného konfliktu, který byl umocněn skutečností, že největší soupeřící mocnosti SSSR a USA disponují takovým vojenským potenciálem, včetně jaderného, jaký dosud neměl období.

Období studené války se promítá do všech oblastí života i v Československu pod vedením KSČ, která se dostává k moci po únorovém puči v roce 1948 a na dlouhá desetiletí se stává dominantní a vedoucí silou ve společnosti pod přísným dohledem KS SSSR. V této době se snaží KSČ upevnit svou mocenskopolitickou sílu ve všech oblastech politicko-společenského života i za cenu pošlapávání lidských práv a svobod. Občané Československa se stávají na dlouhou dobu vězni režimu, izolovaní od západní demokracie a závislí politicky, hospodářsky a vojensky na SSSR.

Nespokojenost občanů Československa s vývojem společnosti vrcholí v srpnových událostech v roce 1968, ale naděje na změny a reformy byla přerušena vstupem pěti armád VS. Intervence byla kromě jiného odůvodněna kontrarevolucí v Československu, která musela být na žádost vedoucích představitelů KSČ potlačena vojenskou silou, a další snahy o změnu ve společnosti v nejbližší době jsou znemožněny i dočasným pobytem sovětských vojsk na našem území.

Ve společnosti začínají převládat pesimistické nálady ze zklamání, zrady, bezmoci a z nejisté budoucnosti. Bylo to období normalizace ve společnosti, ale i v této době beznaděje se pokouší hrstka odpůrců nových pořádků a mládež s duchem revolty o nemožné. Nevzdávají se a snaží se dále i za cenu perzekucí a útisku o změnu ve

společnosti. Úsilí to nebylo marné, protože na základě vývoje společensko-politických procesů dochází v roce 1989 k pádu impéria SSSR, jednoho z hlavních protagonistů studené války. Nastává vytoužený konec nuceného vazalství a poručnictví našeho bývalého osvoboditele od nacismu. Začíná nová éra budování společnosti na demokratických základech.

1 CÍL A METODIKA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Pokud se ohlédneme do historie studené války, tak toto období nepochybně patří k jednomu z fenoménů dějin lidstva dvacátého století a ještě dnes je stále zahaleno rouškou tajemství. Bylo to století, které bylo schopno vyprodukovat na dvě stovky válečných konfliktů a vzbouření, které se řadí mezi nejhorší a s nejvyšším počtem obětí. Na počátku dvacátého prvního století, v dnešní moderní době je to téma i pro ČR stále aktuální, z kterého je možné čerpat při provádění analýz rizik a možných konfliktů v oblasti politické, hospodářské a vojenské vůči společenství EU, kterého jsme členem. Zároveň navrhopvat a nacházet možná řešení k zamezení návratu tzv. studené války, nebo její obdoby.

Pro práci byla zvolena historicko-analytická metoda s cílem provést analýzu vývoje bývalého Československa v letech 1945-1989 na základě historických znalostí a skutečností o příčinách vzniku a vývoji studené války. Práce v úvodu popisuje historii a podmínky vzniku studené války, vytvoření dvou bloků, které mezi sebou soupeří o ovládnání a rozdělení Evropy. V další části je cílem analyzovat průřezově vývoj a hlavně negativní dopady studené války v Československu v oblasti politické, hospodářské a vojenské pod vedením KSČ. Závěr práce se věnuje možným rizikům a konfliktům, které mohou negativně ovlivnit další politicko-společenský vývoj v ČR, která je členem EU. Pro studium a zpracování práce byla použita celá řada materiálů a pramenů publikovaných historiky a politology z různých zemí. Nejvíce bylo čerpáno z publikací českých autorů: V. Nálevka – Studená válka, K. Kaplan – Československo v letech 1945-1969, J. Rupnik – Jiná Evropa, V. Moulis, J. Valenta, J. P. Vykoukal – Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944-1989. Ze zahraničních autorů bylo čerpáno z publikací: J. F. N. Bradley – Válka a mír po roce 1945, A. Bauer, X. Rauffer – Válka teprve začíná – scénáře pro 21. století, J. R. Wegs a R. Ladrech – Evropa po roce 1945.

2 Hlavní příčiny a kořeny studené války

2.1 Dohody o poválečném uspořádání směřují Evropu do studené války.

Konflikt, který označujeme jako studená válka, je těžké a obtížné definovat. Tento název můžeme pojmut jako popisný termín, kterým se dají charakterizovat vztahy nepřátelství, rivalita, či konflikt, jež se postupně vytvořily po roce 1945 mezi supervelmocemi USA a SSSR, byl to stav mezi mírem a válkou. Konflikt je určité unikátní především v tom, že aktéři jsou bývalí váleční spojenci v boji proti nacismu. Uměle vytvořený systém měl za cíl kromě jiného zabránit třetí světové válce, která, jak se všeobecně předpokládalo, měla vyústit v termojaderný konflikt s účinkem samozničení. Jestliže je termín studená válka těžko definovatelný, ještě obtížněji je pro historiky stanovit datum, kdy se studená válka jako jev objevila. Někteří historici tvrdí, že tento jev se objevil v druhé polovině 19. století za období ruského panslavismu. Jako další možné období, kdy se studená válka začala, je možné zmínit intervenci spojenců proti bolševickému státu v letech 1918-1920, nebo nacisticko-sovětský pakt z roku 1939. Řada historiků se domnívá, že za začátek studené války lze považovat období po roku 1945. Mezi historiky se vedou také diskuze o tom, která strana má větší odpovědnost za vznik studené války, ale i v této otázce panují rozpory a různorodé názory.¹

Tři čelní představitelé válečné koalice – Stalin, Roosevelt a Churchill se poprvé setkávají osobně ve dnech 28. listopadu až 1. prosince 1943 v Teheránu, aby byl položen základ poválečného vývoje. Na schůzku nebyli moc dobře připraveni, aby mohli podrobně diskutovat. Jediné, v čem panovala shoda, bylo potvrzení výstupu z jednání ministrů zahraničí v Moskvě ve dnech 19. října až 19. listopadu 1943 a to, že světová organizace zaručí mír po válce a bude vytvořena Evropská poradní komise, která bude dohlížet nad kapitulací Německa, potrestáním válečných zločinců a pod. V této době byli západní spojenci ochotni nabídnout jakýkoliv ústupek i vzájemně nedohodnutý, jen aby SSSR udrželi ve válce. Na základě dohody Roosevelt a Stalin donutili Churchilla otevřít druhou frontu v květnu 1944 ve Francii, namísto operací v jihovýchodní Evropě. Zároveň v tuto dobu SSSR slíbil zahájit ofenzívu. Tady je nutno podotknout, že touto dohodou a vývojem se rýsovala budoucí tvář východní Evropy jako sféry sovětského vlivu.²

¹BRADLEY, J. F. N. Válka a mír po roce 1945. Přel. Z. Masopust. Praha: Victoria Publishing, a. s., 1994, str. 14 – 15.

²BRADLEY, J.F.N. Válka a mír po roce 1945. Přel. Z. Masopust. Praha: Victoria Publishing, a. s., 1994, str. 28 – 29.

Separátním vyjednáváním Churchilla se Stalinem v říjnu 1944 bylo dosaženo tzv. procentuální ovládní území na Balkáně a tím zmenšení vlivu SSSR na území Evropy. Churchill a západní spojenci v Řecku ovládli devadesát procent a na druhé straně Stalin kontroloval 90 % Rumunska a 75 % Bulharska přitom bylo dané, že jurisdikce náleží tomu, kdo ovládá 50 %. Jugoslávie a Maďarsko měly také připadnout do sovětské sféry vlivu.³

V únoru 1945 na prahu konce války se tři přední představitelé setkávají v Jaltě na Krymu. Je to setkání poslední na to, aby se přichystali na závěr války s Německem. Na této konferenci má Stalin největší šance získat co největší poválečné výhody pro SSSR. Jednalo se o vyplacení reparací v hodnotě deset miliard dolarů rozvržených na deset let a dosáhl příslibu, že spojenci nebudou zasahovat do jeho sféry vlivu, tedy do východní Evropy. Francouzi získají vlastní okupační zónu, jejíž území se vyčlení ze zóny Anglie a USA. Churchill má volnou ruku v Itálii a západní Evropě.⁴ Neméně byl důležitý i pokrok k vyřešení poválečných hranic Německa. Na konferenci bylo dohodnuto rozdělení Německa na okupační zóny s tím, že východní Německo a tím i polsko-německou hranici si bude řešit SSSR ve své jurisdikci.⁵

V červnu 1945 se koná mírová konference v Postupimi, kde bylo kvůli rozporům dojednáno, že otázky německých hranic i reparací se budou řešit v rámci okupačních zón. Pro Stalina bylo podstatné, že polsko-německá hranice bude tvořena řekami Odrou a Nisou. To na mapě znamenalo posunutí polské hranice zhruba o tři sta kilometrů na západ. Toto rozhodnutí umožnilo SSSR získat oblasti anektované v roce 1939. Také bylo dohodnuto, že každá okupační mocnost bude smět vyvlastnit německý majetek ve své zóně do té míry, aby nebyla ohrožena nad míru životní úroveň tamějšího obyvatelstva. SSSR měl navíc získat 25 % výrobních zařízení ze západních zón výměnou za potraviny ze sovětské zóny.⁶ Po skončení konference bylo vydáno prohlášení, které konstatuje, že se posílila spolupráce a porozumění mezi spojenci. Nejvyšší představitelé se poté už nikdy společně nesetkají.⁷

³WEGS, J. R., LADRECH, R. Evropa po roce 1945. Přel. R. Ederová. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, spol. s. r. o., 2002, str. 21.

⁴BRADLEY, J.F.N. Válka a mír po roce 1945. Přel. Z. Masopust. Praha: Victoria Publishing, a. s., 1994, str. 30 - 31.

⁵WEGS, J. R., LADRECH, R. Evropa po roce 1945. Přel. R. Ederová. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, spol. s. r. o., 2002, str. 24.

⁶WEGS, J. R., LADRECH, R. Evropa po roce 1945. Přel. R. Ederová. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, spol. s. r. o., 2002, str. 24.

⁷BRADLEY, J.F.N. Válka a mír po roce 1945. Přel. Z. Masopust. Praha: Victoria Publishing, a. s., 1994, str. 33.

Porážkou původce druhé světové války a mocností Osy v roce 1945 se uvolnila dřívější bojová soudržnost antifašistické koalice. Do popředí se dostávají dřívější, ale potlačované rozpory, které přerůstají v otevřené konflikty. Těsně po válce se mění poměr sil mezi velmocemi. Klesají tradiční mocenské role Anglie a Francie, které se věnují vlastní poválečné obnově. Výrazně se začínají prosazovat dvě supervelmoci USA a SSSR, čímž původní představy F. D. Roosevelta, že vůči těžce vybojovanému míru ponese odpovědnost celá vítězná aliance, vzaly za své. Namísto toho, aby se splnila tato očekávání, SSSR začíná s teritoriální expanzí vůči východní a střední Evropě. USA a Anglie toto počínání SSSR se znepokojením sledují a nelibě snáší stupňující se Stalinovy nároky, který chtěl uznat západní hranici z let 1939-1940, kde podle plánů vytvoří vlastní nárazníkové pásmo.⁸

Po americké demonstraci síly v oblasti vývoje a životaschopnosti výroby atomových zbraní v roce 1945 si Moskva uvědomuje rozpor mezi ambicemi a reálnými možnostmi válkou zdecimované země. I přes tyto varovné skutečnosti byl Stalin přesvědčen, že právě nastává doba, kdy se jemu povede splnit dávný sen ruských carů o ovládnutí Evropy od Baltu až po Balkán. Tato jejich snaha se traduje od šestnáctého století. Ve svých úvahách se mylně spoléhal na to, že zájem USA o poválečnou Evropu upadne a Anglie společně s USA budou akceptovat dohody z Teheránu z roku 1943 a dohodu z října 1944 o rozdělení vlivu v jihovýchodní části starého kontinentu a budou bezmezně souhlasit s jeho dominantním postavením ve střední a východní Evropě.⁹ Prezident H. Truman si velice dobře uvědomoval, jaké nebezpečí hrozí z mocenského tlaku SSSR, ale ani on neměl zatím zvláštní zájem angažovat se ve východoevropském prostoru. Když Washington skutečně poznal, že Moskva od záměru ovládat tuto oblast neustoupí ani za cenu politické roztržky, bylo už jasné, že válečný svazek spojenců se rozpadne.¹⁰

2.2 Expanze SSSR v jihovýchodní Evropě a její mocenské ovládnutí.

Základní obrysy rozdělení a uspořádání poválečné Evropy je nutné hledat již na zmiňované konferenci v Jaltě v únoru 1945, kde bylo rozhodnuto pod mylnou představou, že spolupráce Velké trojky bude pokračovat i po válce, že každá z velmocí

⁸NÁLEVKA, V. Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, s. r. o., 2003. v edici Dějiny do kapsy, Sv. 22., str. 12.

⁹NÁLEVKA, V. Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, s. r. o., 2003. v edici Dějiny do kapsy, Sv. 22., str. 13.

¹⁰NÁLEVKA, V. Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, s. r. o., 2003. v edici Dějiny do kapsy, Sv. 22., str. 13 – 14.

bude garantem míru a bezpečnosti oblasti, kterou je schopna mocensky ovlivnit. Pro východní Evropu to byl pouze SSSR. Za situace, kdy Stalin požaduje, aby se v zemích osvobozených Rudou armádou nedostávaly k moci režimy protisovětské, Churchill ale také Roosevelt s tímto požadavkem souhlasil. Západ omezil svůj zájem o tento region na minimum a tím napomohl k tomu, aby se východní Evropa stala sférou výlučně sovětské dominance. USA měla eminentní zájem o Evropu západní, včetně Itálie, dále o Japonsko a tichomořské ostrovy, vhodné jako základny pro válečné námořnictvo. Ještě jedna skutečnost z konference v Jaltě je klíčová. V dokumentech z jednání Velké trojky se hovořilo o tom, že veškeré teritoriální změny budou projednány a realizovány až po válce, v souvislosti s podpisem mírových smluv. To ovšem dodrženo nebylo, protože Stalin realizoval své požadavky hned, když Rudá armáda osvobodila příslušné území po přechodu sovětských hranic v Evropě. Toto jeho jednání na neštěstí umožňovaly vágní formulace rozhodnutí konference, které si Stalin vyložil po svém.¹¹ Rooseveltovi se jednání Stalina nelíbilo, byl z toho velice zklamán a dva týdny před svou smrtí to okomentoval, že Stalin všechny sliby, které na jednání v Jaltě dal, prostě porušil.¹² Jaké důsledky konference v Jaltě měla, se ukáže v poměrně krátké době.

Příznivé vnitropolitické podmínky pro sovětizaci východní a střední Evropy vytvořila přítomnost Rudé armády na území Bulharska, Rumunska, Maďarska, Polska a skutečnost, že v protifašistickém zápasu získaly komunistické strany ve většině zemí veliký vliv a kredit. Jenže místo toho, aby jej rozvíjely podle představ vlastního lidu, obětují získanou důvěru ve prospěch mocenských cílů SSSR.¹³

V zemích, o které stál SSSR, se rychle schyluje k radikálním změnám. V Bulharsku po odstranění cara Simona je 15. září 1946 vyhlášena republika a vládní moc je v rukách komunistů a jejich spojenců.¹⁴ Opozice je kriminalizována, hlavní představitel je popraven. Po přijetí ústavy následuje znárodnění průmyslu a bank. Rumunsko se v listopadu 1946 potýká s falšováním voleb ve prospěch prosovětského bloku. Dne 30. prosince 1947 odstoupil král Michal a Rumunsko se stává republikou bezpečně ovládané komunisty. Maďarsko má komplikovanější přechod, protože

¹¹MOULIS, V., VALENTA, J., VYKOUKAL, J. P. Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944-1989. 1. vyd. Ostrava: Amosium servis, 1991. str.12.

¹²GADDIS, J.L. Studená válka. Přel. D. Výborný. Praha: Slovart, 2006, str. 42.

¹³NÁLEVKA, V. Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, s .r. o.,2003. v edici Dějiny do kapsy, Sv. 22., str. 24.

¹⁴NÁLEVKA, V. Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, s .r. o.,2003. v edici Dějiny do kapsy, Sv. 22., str. 25.

v prvních volbách v listopadu 1945 komunisté prohráli. V mimořádných volbách v srpnu 1947 po zavraždění a rozložení malorolnické strany vyhrává seskupení Maďarské fronty nezávislosti vedené komunisty.¹⁵ Jugoslávie byla vedena komunisty, kteří mají legitimitu už z doby boje proti fašismu. Spolupráce s Moskvou byla zpečetěna spojeneckou smlouvou, která takto rozšířila sovětský vliv k břehům Jadrana. Nutno podotknout, že vztahy ze Stalinem byly napjaté, protože generál Tito prosazoval nezávislost na Moskvě a nechtěl se jí podřídit. Stalin dokonce vyzýval, aby byl Titův režim svržen a nejvyšší vedení SSSR uvažovalo o vojenské intervenci do Jugoslávie, která pominula až v okamžiku vypuknutí války v Koreji v létě 1950. Československo se připojilo k Moskvě po politickém převratu v únoru 1948. Po demisi nemocného presidenta E. Beneše byla v květnu 1948 přijata nová ústava, která legalizovala vládu proletářské strany. Přechod v Polsku nebyl také jednoduchý. V občanské válce v letech 1945-1947 se se sovětskou vojenskou pomocí prosadili komunisté. Přispěly k tomu i jiné politické dopady, jako pozemková reforma, zákon o znárodnění průmyslu a bank. Byla tady i obava polské veřejnosti z možného zpochybnění hranice na Odře a Nise.¹⁶ V Polsku to měla Moskva těžší, neboť skutky Stalina už dávno předtím vyloučily možnost, že by jakákoli polská vláda podřízená Moskvě mohla získat lidovou podporu. Poláci nikdy nezapomenou zločiny na polském národě, jako byl nacisticko-sovětský pakt z roku 1939, který zardousil polskou nezávislost, masakr v Katyňském lese a navíc Stalin v roce 1944 zastavil postup Rudé armády před branami Varšavy a nechal ji nečinně přihlížet brutálnímu potlačení Varšavského povstání organizovaného exilovou vládou. Polská metropole byla posléze okupanty srovnána se zemí. Neméně tvrdá rána pro Poláky byla skutečnost, že si Stalin vynutil třetinu jejich předválečného území, přičemž slib, že jim ztrátu vynahradí na úkor Německa, sotva mohl něco změnit na pocitech národního pokoření. A protože Poláci by si prosovětskou vládu sami nikdy nezvolili, Stalin jim ji vnutil i za cenu trvalé nenávisti Poláků.¹⁷

Za zmínku stojí uvést skutečnost, jak se komunisté v sovětské okupační zóně zákeřně dostávají k moci v intencích Moskvy. Zcela účelově odmítají okamžitou perspektivu rudého Německa a instrumentálně propagují principy občanské demokracie

¹⁵NÁLEVKA, V. Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, s. r. o., 2003. v edici Dějiny do kapsy, Sv. 22., str. 26.

¹⁶NÁLEVKA, V. Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, s. r. o., 2003. v edici Dějiny do kapsy, Sv. 22., str. 26 – 29.

¹⁷GADDIS, J. L. Studená válka. Přel. D. Výborný. Praha: Slovart, 2006, str. 30 - 31.

a společného postupu všech protinacistických sil. Komunisté dobře vědí, že nemají žádnou šanci prosadit se demokraticky v celonárodním měřítku, proto podporují rozvoj dalších politických subjektů, ale současně usilují o jejich kontrolu. Výsledkem je vznik Bloku demokratických stran v červenci 1945. Víc než výstižně zní vyjádření předního komunistického politika W. Ulbrichta: „Musí to vypadat jako demokracie, ale všechno musíme mít v rukou my.“¹⁸

Jako důležitý mezník se ve vývoji jeví založení Informačního byra komunistických a dělnických stran v říjnu 1947. Hlavní ideolog A. Ždanov na poradě komunistických stran konané v polské Sklarské Porebě v září 1947 stanovil jasně závaznou tezi o dvou protikladných táborech, tj. lidově demokratickém a imperialistickém, které mezi sebou vedou nesmiřitelný boj. Nová Internacionála, také nazývaná Kominforma, se stala vhodným nástrojem na uplatňování Stalinova tvrdého kurzu a kontroly nejen ve východní Evropě, ale i v celém mezinárodním dělnickém hnutí. Cestu k likvidaci křehké občanské společnosti ve střední a jihovýchodní Evropě usnadnily různé vlastenecké či národní fronty, které v jednotlivých zemích připravily nástup diktatury proletariátu, tj. totalitní systém s mocenským monopolem komunistické strany.¹⁹ K uvedenému vývoji nemuselo skutečně dojít, kdyby Stalin dodržel slib z Jalty, když na naléhání Roosevelta a Churchilla slíbil umožnění svobodných voleb v pobaltských státech, Polsku a dalších zemích.²⁰

Vytvoření bloku sovětských satelitů bylo plně dokončeno v letech 1946-1947. Sovětská politika přešla od kontroly nárazníkového pásma, jehož cíle byly hlavně bezpečnostní, k vlastní sovětizaci regionu, která sice začala také již za války, byla však zásadně urychlena až po zformování sovětského bloku, tj. po roce 1948. Její průběh a cíle nepochybně ovlivnila studená válka, jež vstupovala do svého nejvyhrocenějšího období. Tato sovětizace měla přinést naprosté přizpůsobení politických, ekonomických, sociálních, kulturních struktur, institucí i hodnot sovětským vzorům a normám, a to bez jakýchkoliv ohledů na národní tradice a zájmy jednotlivých zemí. Je smutné zjištění, jak se plány v budoucnu naplnily. Jedním z nástrojů sovětské kontroly nad jihovýchodní Evropou bylo již zmiňované Informační byro komunistických a dělnických stran

¹⁸NÁLEVKA, V. Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, s. r. o., 2003. v edici Dějiny do kapsy, Sv. 22., str. 31.

¹⁹NÁLEVKA, V. Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, s. r. o., 2003. v edici Dějiny do kapsy, Sv. 22., str. 24 – 25.

²⁰GADDIS, J.L. Studená válka. Přel. D. Výborný. Praha: Slovart, 2006, str. 30

založené v září 1944.²¹

3 ROZDĚLENÍ EVROPY NA BLOKY PODLE SFÉRY Vlivu NEJVĚTŠÍCH MOCNOSTÍ USA A SSSR

3.1 Trumanova doktrína – zadržování komunismu

Proces rozdělení Německa a integrace západních okupačních pásem do západoevropského politického a později i vojenského systému probíhá už od roku 1945 podle předpokladu s těžkostmi, i přesto Truman ještě v roce 1945 stále věřil i díky osobním vztahům ze Stalinem, že se vše podaří vyřešit. Anglie i Francie sovětskému postupu nedůvěřují. Mezi politiky, kteří nedůvěřovali Stalinovým krokům, patřil i W. Churchill, považovaný nejen za významného státníka dvacátého století, ale i za zatvrzelého antikomunistu a ideologa studené války. Jeho odpor vůči komunismu možno pozorovat od konce první světové války v roce 1918.²² V poválečné době nebyla nouze o vzájemné napadání a politické spory mezi vítězi války kvůli porušování uzavřených dohod a smluv. Napětí v mezinárodních vztazích narůstalo. V Řecku se schylovalo k občanské válce, pokračoval spor s Tureckem o kontrolu úžin, kulminovala iránská krize, v níž Moskva koketovala s ideou separace ropného severu. Do této politické atmosféry promluvil bývalý britský premiér v severoamerickém Fultonu na předávání čestného doktorátu 5. března 1946. Text pro jistotu konzultoval s Trumanem a v brilantní řeči obvinil SSSR z totalitních praktik a z vměšování se do vnitřních záležitostí států střední a jihovýchodní Evropy. Tady poprvé pronesl metaforu o železné oponě. Vyzývá důrazně, aby USA a Anglie vytvořily pevný svazek, schopný čelit sovětské hrozbě. Historické události následně potvrdily, že obavy W. Churchilla byly na místě. Na takové výzvy slyšelo čím dále více politiků a vlivných osobností USA. Vycházeli také ze zdroje znalého sovětskou historie, a to konkrétně od tehdejšího velvyslance USA v Moskvě G. F. Kennana. Ve svých zprávách konstatuje, že trvalý cíl sovětského komunistického hnutí je i nadále konečná porážka kapitalismu jako systému.²³ Jako odpověď na expanzi SSSR je ze strany USA v politické strategii praktikováno dlouhodobé, trpělivé, ale tvrdé zadržování ruských expanzních tendencí.

²¹VYKOUKAL, J., BOHUSLAV, L., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. str. 65.

²²TRUCHANOVSKIJ, V. G. Winston Churchill. Přel. Z. Kubeš. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1986, str. 152

²³NÁLEVKA, V. Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, s. r. o., 2003. v edici Dějiny do kapsy, Sv. 22., str. 14 – 16.

USA bude dělat takovou politiku, která dovede ke zhroucení, nebo k postupnému rozdrobení ruské moci. Úvahy velvyslance Kennana se stávají základním kamenem nové zahraničně politické strategie, nazvané doktrína zadržování komunismu.²⁴ Truman byl až do roku 1948 proti tomu, aby vytvořil z Evropy sféru vlivu USA navzdory tomu, že ho k tomu Evropané vytrvale nutili. Když se začala pomalu spouštět tzv. železná opona, přiměla Trumana až tato skutečnost zaujmout konfrontační postoj a začal postupně uplatňovat doktrínu zadržování komunismu v letech 1947-1948.²⁵

Jako zásadní problém mocností se jeví vlastní rozdělení Německa a Berlína mezi vítězné mocnosti. Sovětská okupační zóna byla převážně zemědělská s relativním dostatkem potravin. Naproti tomu byly z hlediska zásobování potravinami anglická a americká zóna silně deficitní. Toto území je nejlidnatější, nejprůmyslovější, ale také nejvíce zničené válkou. Pro Angličany to představuje těžké břemeno a hledají řešení od jara 1946. Situace se vyostřila, když velitel americké okupační zóny generál Clay zastavil reparační dodávky SSSR z americké zóny. Byla to reakce na neschopnost čtyř mocností dohodnout se na společných ekonomických principech a jednotné správy Německa. Vyústěním sporu bylo spojení americké a britské zóny v Bizónii k 1. lednu 1947. Tato dvojzóna byla předchůdcem rýsujícího se západního státu.²⁶

Vztahy mezi USA a SSSR se neustále zhoršovaly od jara 1946, i když do té doby vyřešily několik významných problémů. Při realizování svých strategických a taktických zájmů podnikala každá strana kroky, které druhou stranu zneklidňovaly a které byly považovány za útok proti svým vlastním zájmům. Protesty a vzájemné obviňování zvyšovaly nedůvěru a napětí v dalších vztazích. Anglie byla 21. ledna 1947 nucena USA oznámit, že není dále schopna ekonomicky ani vojensky podporovat řecké království v občanské válce s komunistickými povstalci,²⁷ protože dále neunesla velkou tíhu hospodářské krize a mnohostrannou angažovanost – Středomoří, Blízký východ, Indický subkontinent a Malajsko.²⁸ USA má jediné schůdné východisko, že převezme

²⁴NÁLEVKA, V. Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, s. r. o., 2003. v edici Dějiny do kapsy, Sv. 22., str. 17.

²⁵WEGS, J. R., LADRECH, R. Evropa po roce 1945. Přel. R. Ederová. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, spol. s. r. o., 2002, str. 25.

²⁶VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. str. 73.

²⁷VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. str. 70.

²⁸NÁLEVKA, V. Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, s. r. o., 2003. v edici Dějiny do kapsy, Sv. 22., str. 18.

anglické závazky. Truman má obavy, že Kongres nebude ochoten uvolnit značné prostředky na pomoc Řecku a Turecku, které bylo stále pod diplomatickým tlakem SSSR. Své poselství přednesl v Kongresu 12. března 1947 a při žádosti proto zdůrazňuje nebezpečí rozšíření komunistických režimů nejen na Blízkém východě, ale také v státech západní Evropy, kde mají komunisté zastoupení ve svých vládách, a konstatoval, že USA nebudou schopné realizovat své cíle, když nebudou schopné podporovat svobodné národy proti agresivním hnutím, které se snaží vnútit totalitní režim. Také zdůrazňuje, že tato pomoc je nutná pro zachování svobody na celém světě. Kongres tento program a finanční podporu pro Řecko a Turecko ve výši čtyři sta milionu dolarů schválil a za masivní podpory USA řecká vláda porazila komunistické síly v zemi.²⁹

Právě v tomto momentu byla poprvé realizována v praxi nová politická koncepce USA – Trumanova doktrína, jejíž jádro spočívalo na Kennanově tezi o zadržování komunismu.³⁰ Uplatňování zadržování komunismu byl důsledek poválečných poměrů, kdy rozvrat, bída a hlad se projevíly v sociálním napětí, které spolu s přímým působením sovětských armád a vlastní politikou levice vytvářely podmínky pro rozmach vlivu komunistické ideologie a ve východní Evropě přímo komunistického systému, nazvaného lidová demokracie. Vedle zemí přímého sovětského vlivu v Polsku, Rumunsku, Jugoslávii, Maďarsku, Bulharsku a Československu je vidět vliv komunistických stran v zemích západní Evropy. Jedná se Francii a Itálii, které mají největší zastoupení komunistů ve vládách a dále Belgií, Lucembursko, Norsko, Dánsko, Finsko, Rakousko a Island.³¹ USA měla v dalším období za úkol aplikovat protisílu tak, jak SSSR měnil své politické priority v určité zájmové oblasti.³²

Na druhé straně vojenská a hospodářská moc USA a SSSR spojená s Trumanovou ideologickou kampaní v boji proti komunismu staví mnohé státy do nezáviděníhodné pozice, protože se mají rozhodnout, kterou stranu podpoří a s kým chtějí spolupracovat, či světový názor a ideologii budou sdílet, nehledě na svoji vlastní

²⁹WEGS, J. R., LADRECH, R. Evropa po roce 1945. Přel. R. Ederová. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, spol. s. r. o., 2002, str. 28.

³⁰NÁLEVKKA, V. Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, s. r. o., 2003. v edici Dějiny do kapsy, Sv. 22., str. 20.

³¹MOULIS, V., VALENTA, J., VYKOUKAL, J. P. Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944-1989. 1. vyd. Ostrava: Amosium servis, 1991. str. 23.

³²VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. str. 71.

politiku.³³

3. 2 Marshallův plán – hospodářská pomoc a poválečná obnova

Řecká krize, změny sovětské politiky a hrozící bezprostřední politicko-hospodářský kolaps západní Evropy přinutily USA obrátit svou pozornost na zničenou Evropu. Rozsah problémů si uvědomily z pracovní cesty po západní části kontinentu ministra zahraničí G. C. Marshalla na jaře 1947. Evropské země trpěly velikým nedostatkem z rozvrácené ekonomiky, všude bylo cítit velké sociální napětí. V důsledku tuhé zimy byly ekonomiky na pokraji zhroutilí. Tíživé sociálně ekonomické problémy radikalizují veřejnost do té míry, že se obrací ke komunismu a k podpoře SSSR. Proto bylo nutné vypracovat koncepci, která by nebyla založena jenom na vojenských opatřeních.³⁴ Pro řešení problému byl zapojen i nově jmenovaný šéf „Rady pro plánování politiky“ G. Kennan, který již 6. května 1947 nastínil předběžnou představu o americké účasti při obnově Evropy, jejíž základ spočíval v politické a hospodářské rekonstrukci Německa. Hospodářská pomoc by měla směřovat k odstranění evropských hospodářských těžkostí, čímž se evropská společnost stává zranitelná a vhodná k zneužití jakýmkoliv totalitním hnutím a podle Kennana měla pomoc směřovat také do východoevropských států, včetně SSSR, na základě rozhodnutí jeho vrcholných orgánů.³⁵ Zásadní krok učinil G. Marshall ve svém projevu 5. června 1947, kde se USA zavazují k obrovskému úkolu poválečné rekonstrukce celého starého kontinentu. V projevu vylíčil rozvrat evropských ekonomik a neschopnost měst dodávat venkovu průmyslové zboží za potraviny, že přežití přátelských a demokratických režimů v Evropě je i zájmu USA. Truman dal jasně najevo, že demokracie se mohou spolehnout na USA a určitě se jim dostane pomoci plynoucí z Marshallova plánu. Existovaly i obavy z politického ohrožení Itálie a Francie. Bylo to řešení, že pomoc při odstranění chronických problémů platebních bilancí Evropy a ozdravení jejich ekonomik by nevojenskou a neagresivní formou zadržela SSSR. Jako první pochopil význam plánu, který byl oficiálně nazván „Program evropské obnovy“, anglický ministr zahraničí E. Bevin, který s Francouzi naléhal na ostatní evropské státy, aby nabídku přijaly. Nabídka je pro celou Evropu, ale SSSR ji odmítá a nemá v úmyslu to dovolit ani svým satelitům včetně Československa, které ještě nemělo zcela

³³WEGS, J. R., LADRECH, R. Evropa po roce 1945. Přel. R. Ederová. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, spol. s. r. o., 2002, str. 28.

³⁴VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. str. 71.

³⁵NÁLEVKA, V. Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, s. r. o., 2003. v edici Dějiny do kapsy, Sv. 22., str. 21 - 22.

komunistickou vládu.³⁶ Podoba plánu vycházela z reálného předpokladu, že největší hrozbou zájmům Západu v Evropě není možnost sovětského vojenského zásahu, ale spíš nebezpečí, že bída a zoufalost přinutí lidi zvolit si cestu komunismu, pod vedením SSSR. A tím, že americká ekonomická pomoc bude okamžitá, může takový trend zvrátit. Byla to zcela nová strategie nástupu studené války. Stalin se do nastražené pasti chytil sám tím, že nabízenou pomoc plánu v červnu 1947 odmítl, takže úloha vystavět zeď, která rozdělila

Evropu, připadla nakonec jemu.³⁷ Odmítavé stanovisko Stalin zdůvodnil především tím, že celý plán měl posloužit jenom k posílení vlivu USA v Evropě – střední i východní – a tedy velkou hrozbu pro sovětskou hegemonii v oblasti, kterou považoval pro svou vlast za životně důležitou.³⁸

Pomoc Marshallova plánu přinesla záhy své ovoce. Západní Evropa se stabilizovala, podařilo se nastartovat vojenské a hospodářské integrační procesy, zmírnil se strach obecného ohrožení a z rozpínavosti SSSR.³⁹ Podstatnou měrou přispěl k obnově jejich ekonomik a je některými autory považován dokonce za prapočátek pozdější západoevropské integrace.⁴⁰ Celkově bylo za čtyři roky z titulu Marshallova plánu rozděleno přes třináct miliard dolarů v různé formě. Ve struktuře realizované pomoci převládaly dary, zemědělské a potravinové přebytky, suroviny, polotovary a průmyslové zboží. V menší míře byly zastoupeny přímé finanční půjčky. Ve vyhladovělé západní Evropě se po dlouhých letech objevila zrnková káva, čaj, kakao či čokoláda, kterou děti narozené za války prakticky neznaly.⁴¹ Hospodářská rekonstrukce západní Evropy s pomocí plánu znamenala kvalitativní převrat ve výrobních technologiích a v komputelizaci výroby. Názorné účinky Marshallova plánu jsou vidět na Německu. Po skončení války Němce hněvala „demontážní zuřivost“ okupačních mocností, protože z důvodu náhrady škod způsobených válkou byla v Německu četná průmyslová zařízení demontována a z továren byl odvezen bezpočet strojů. Co ovšem tehdy vypadalo jako průmyslový kanibalismus, se ukázalo později jako štěstí v podobě

³⁶ROBERTS, J. M. Dvacáté století. Přel. K. Macáková, H. Řeháková. 1. vyd. Praha - Plzeň: Pavel Dobrovský - Beta a Jiří Ševčík, 2004. str. 339.

³⁷GADDIS, J. L. Studená válka. Přel. D. Výborný. Praha: Slovart, 2006, str. 39 – 40.

³⁸WEGS, J. R., LADRECH, R. Evropa po roce 1945. Přel. R. Ederová. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, spol. s. r. o., 2002, str. 29.

³⁹NÁLEVKA, V. Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, s.r.o., 2003. v edici Dějiny do kapsy, Sv. 22., str. 23.

⁴⁰VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. str. 71.

⁴¹NÁLEVKA, V. Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, s.r.o., 2003. v edici Dějiny do kapsy, Sv. 22., str. 23.

Marshallova plánu. Do Německa začalo proudit velké množství finančních prostředků, za které bylo možné nakoupit stroje nové, zatímco spojencům zůstala stará německá zařízení.⁴² Naproti tomu v SSSR a zemích, které mu byly mocensky podřízeny, došlo k technologickému a vědeckému regresi a k tomu, že fakticky celá východní Evropa nezachytila tento nový trend a poválečná rekonstrukce probíhala na základě starých technologií a růstu bylo dosahováno především extenzivní cestou.⁴³

Trumanova doktrína a Marshallův plán byly dvěma stranami jedné a těžké mince s jasným cílem a tím bylo, aby USA učinila vše pro utlumení a zatlačení komunismu zpět, pomocí tzv. strategie „roll-back“. Rozdělené Německo bylo místem, kterým konflikt mezi vítěznými mocnostmi procházel.⁴⁴ Špatná ekonomická situace a realita studené války znemožnily Francii, aby si v německé otázce udržovala dosavadní nezávislý postoj, a proto v březnu 1948 připojila svou okupační zónu k Bizónii, čímž vznikla Trizónie.⁴⁵

V první masivní konfrontaci studené války se v roce 1948 vyvinula berlínská krize. V mnoha ohledech měla mimořádný význam. Aby se západní zóny mohly vůbec podílet na Marshallově plánu, byla nutná reforma, neboť německé peníze byly v důsledku válečného hospodářství v roce 1945 zcela znehodnoceny. Dne 18. června 1948 vyhlásily tři západní vítězné mocnosti za důrazného sovětského protestu přechod z říšské marky na marku německou, Deutsche Mark. Když SSSR následně nařídil reformu východní měny, do níž zahrnul Berlín, a berlínské rozhovory všech čtyř mocností o společné měně ztroskotaly, byla západoněmecká marka zavedena i v Berlíně.⁴⁶ Stalin, aby narušil měnovou reformu, konsolidaci zón ovládaných Američany, Angličany a Francouzi odpověděl blokadou Berlína tím, že zablokoval pozemní, vodní a železniční dopravu, čímž znemožnil zásobování obyvatelstva zdecimovaného válkou. Západní spojenci zorganizovali letecký most do obleženého města, aby zabránili hladomoru, čím si získali hlubokou vděčnost obyvatel Berlína, úctu velké části Němců a globální propagandistický triumf,

⁴²WOLFRUM, E. Zdařilá demokracie. Přel. L. Šedová. 1. vyd. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principál, 2008. str. 30.

⁴³MOULIS, V., VALENTA, J., VYKOUKAL, J. P. Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944-1989. 1.vyd. Ostrava: Amosium servis, 1991. str.28.

⁴⁴WOLFRUM, E. Zdařilá demokracie. Přel. L. Šedová. 1. vyd. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principál, 2008. str. 32.

⁴⁵VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. str. 74

⁴⁶WOLFRUM, E. Zdařilá demokracie. Přel. L. Šedová. 1. vyd. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principál, 2008. str. 32.

v jehož světle Stalin vypadal jako brutální a neschopný politik.⁴⁷

Letecký most pomoci západnímu Berlínu byl v podstatě zkouškou síly. Navzdory velikým nákladům, které nepřetržitý přísun potravin, paliva a léků pro obyvatelstvo představoval, ohlásili, že bude zásobování probíhat neomezenou dobu a dávali Stalinovi najevo, že jedinou možností, jak jim v tom zabránit, by bylo použití síly. Poprvé od konce války se americké strategické bombardéry vrátily na základny v Anglii. Ani jedna strana nechtěla bojovat, ale jakákoliv spolupráce v otázce Německa na základě dohod za války byla ztracena. Vytvoření leteckého mostu byl pozoruhodný technický výkon. Berlínská letiště spolu s jezerem, na kterém přistávaly hydroplány, odbavily každý den na tisíc anglických a amerických letadel, která přivážela na pět tisíc tun materiálu denně.⁴⁸

Události z blokády Berlína a převrat v Československu přesvědčily evropské příjemce americké pomoci, že potřebují také vojenskou ochranu. To se také stává a 4. dubna 1949 ve Washingtonu je podepsána Severoatlantická smlouva, NATO, kdy je poprvé v historii vyjádřen závazek USA k obraně západní Evropy v době míru. Téhož roku v květnu 1949 Stalin blokádu Berlína neochotně odvolává. Dne 7. září 1949 byla v Bonnu vyhlášena Spolková republika Německo. Na základě této skutečnosti dává Stalin pokyn urychlit práce tak, aby Lidová rada v roli prozatímní sněmovny vyhlásila dne 7. října 1949 Německou demokratickou republiku, která jako nový státní útvar je považována za tzv. dítě studené války.⁴⁹ Dvojitým založením státu bylo předem určeno, jak se budou dál vytvářet vzájemné vztahy i vztahy k jejich příslušným ochranným mocnostem.⁵⁰ Jak se vzájemné vztahy vyvíjely, ukazuje následující historická událost, která je jednou z mnohých. Město Berlín sice od roku 1948 rozdělené mezi vítězné mocnosti, kdy mezi jednotlivými sektory denně procházelo všemi směry na půl milionu lidí, se od 13. srpna 1961 rozdělí tzv. Berlínskou zdí. Příčinou byl proud uprchlíků z NDR, kterých bylo jenom v dubnu 1961 více než třicet tisíc. SSSR a východoněmecký režim vybudují zeď, která se stane na dlouhá desetiletí krutým symbolem násilného komunistického režimu a rozdělení Evropy.⁵¹

⁴⁷GADDIS, J. L. *Studená válka*. Přel. D. Výborný. Praha: Sloart, 2006, str. 41.

⁴⁸ROBERTS, J. M. *Dvacáté století*. Přel. K. Macáková, H. Řeháková. 1. vyd. Praha - Plzeň: Pavel Dobrovský - Beta a Jiří Ševčík, 2004. str. 346.

⁴⁹GADDIS, J. L. *Studená válka*. Přel. D. Výborný. Praha: Sloart, 2006, str. 41.

⁵⁰WOLFRUM, E. *Zdařilá demokracie*. Přel. L. Šedová. 1. vyd. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principál, 2008. str. 79.

⁵¹WOLFRUM, E. *Zdařilá demokracie*. Přel. L. Šedová. 1. vyd. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principál, 2008. str. 164

4 VLIV A DOPADY STUDENÉ VÁLKY NA POLITICKÝ ŽIVOT V ČESKOSLOVENSKU

4.1 Poválečné uchvácení moci komunisty v Československu

Na začátku je nutné poznamenat, jak je konference z Jalty různě vnímána a interpretována historiky a jak provází další poválečný vývoj i v Československu. Slovo „Jalta“ se stalo synonymem sovětizace, stala se symbolem opakující se zkušenosti evropských národů, že nejsou pány svého osudu. Jalta je chápána jako „zrada“, jako další Mnichov. Pohled na Jaltu se mění podle toho, jsme-li více či méně ochotni rozlišovat zásadní prohlášení od jejich aplikace ve skutečnosti. V Deklaraci o osvobozené Evropě není jediná zmínka o rozdělení světa mezi mocnosti. Právě naopak, jasně schvaluje demokratické zásady včetně uspořádání svobodných ničím neporušovaných voleb v zemích osvobozených od nacismu. Nedodržování těchto zásad vedlo nejen k roztržce spojenců, ale i k začátku studené války. Kritiku si nezasluhuje Jaltská dohoda jako taková, ale spíše její plnění nebo vlastně neplnění ze strany SSSR.⁵²

Stalina mohlo sotva co zastavit po skončení války, aby z vojenského hlediska připojil všechny státy střední a východní Evropy k SSSR. Avšak aby udržel „ducha Jalty“ a určitý stupeň spolupráce se Západem, rozhodl se nejen pro zachování alespoň formálně suverénních států, ale také na přechodnou dobu politických koalic. V Bulharsku, Rumunsku a ještě očividněji v Polsku to byly koalice v zásadě loutkové, ovládané komunisty a doplněné jako alibi několika nezávislými. V Maďarsku a Československu Sověti skoro tři roky trpěli skutečně demokraticky zvolené vládní koalice. Po roce 1948 byl konečný výsledek stejný a monopol komunistů byl tak zajištěn už nejen v jedné zemi, ale v celém impériu.⁵³

Hugh Seton-Watson rozlišuje tři fáze komunistického uchopení moci.⁵⁴ První je skutečná koalice: několik politických stran (vázaných společným programem, tzv. národní frontou) mezi sebou soupeří o moc. Svoboda tisku a sdružovací jsou respektovány, i když omezeny faktorem sovětské přítomnosti a ovšem ovládnutím klíčových ministerstev, jako jsou ministerstva obrany a vnitra, komunisty. V Bulharsku a v Rumunsku tato fáze trvala několik měsíců, v Maďarsku do jara 1947, v Československu do února 1948. Druhá fáze je pseudokoalice. Ve vládě jsou ještě

⁵²RUPNIK, J. Jiná Evropa. Přel. A. Borovičková. 1. vyd. Praha: Prostor, 1992. str. 75 – 77.

⁵³RUPNIK, J. Jiná Evropa. Přel. A. Borovičková. 1. vyd. Praha: Prostor, 1992. str. 85.

⁵³RUPNIK, J. Jiná Evropa. Přel. A. Borovičková. 1. vyd. Praha: Prostor, 1992. str. 85.

⁵⁴RUPNIK, J. Jiná Evropa. Přel. A. Borovičková. 1. vyd. Praha: Prostor, 1992. str. 85 – 88.

nekomunisté, ale za svá křesla vděčí spíše svému podřízení se komunistům než síle své vlastní strany. Zemědělské a „buržoazní“ strany jsou zahrnány do opozice. Polsko a Jugoslávie, které první fázi přeskočily, zažily druhou jen velice krátce. Ta skončila všude po zasedání Informbyra v září 1947. Třetí a poslední fáze je nastolení monolitického komunistického režimu. Opozice je všude potlačena a mnoho jejích představitelů je zatčeno nebo donuceno k emigraci. Socialisté procházejí čistkami a jsou nuceni ke sloučení s komunistickou stranou. Československý puč v únoru byl nebrutálnějším přechodem z první fáze do třetí. V těchto třech fázích můžeme najít řadu společných prvků, které se navzájem prolínají. Můžeme vyjmenovat ty nejpodstatnější, jako je využití vojenské situace, uchvácení všech klíčových řídicích pák státního aparátu, dočasné se zřeknutí revolučního programu, použití ekonomických opatření k oslabení opozičních sil a zavádění nového ekonomického systému (zemědělská reforma, zabavení majetku Němců a kolaborantů, znárodnění klíčového průmyslu), ujišťování, že komunistická strana je nejlepší prostředník se sovětskou mocí, uplatnění tzv. salámové taktiky, při níž komunisté stále stupňovali své požadavky a plátek po plátku se zbavují všech nežádoucích živlů, do ostatních stran jsou nasazovány komunistické buňky, taktické využití demokratů, dříve než budou zlikvidováni jako samostatná síla, policií vykonstruovaná spiknutí, která měla diskreditovat protivníky komunistů, a v neposlední řadě je to vytvoření verze uchopení moci.⁵⁴ Nedílnou součástí historického procesu je typické účelové přepisování dějin. Uchopení moci se nepopisovalo jako „revoluce“ bolševického typu, ale jako přirozený vývoj národních dějin. Demokracie se likvidovala ve jménu urychlení demokratického procesu, který byl její vyšší formou.⁵⁵

Základní obrysy poválečného Československa se rodily už v průběhu války v exilu i v domácím odboji a její formování bylo převážně dílem prezidenta Edvarda Beneše. Určujícím rysem a páteří se stala výrazná orientace na přátelství a spojení se SSSR jako přirozený důsledek Mnichova 1938 a předpokládaná role SSSR v poválečné Evropě. Mezi priority E. Beneše patří obnova republiky v hranicích předmnichovských a její zabezpečení před novým Mnichovem, a to politickými a sociálně-ekonomickými reformami a výstavbou národního státu Čechů a Slováků. Klíčovým bodem utváření nové zahraničněpolitické linie byla československo-sovětská

⁵⁵ RUPNIK, J. Jiná Evropa. Přel. A. Borovičková. 1. vyd. Praha: Prostor, 1992. str. 88.

smlouva o přátelství a spojenectví, podepsaná 12. prosince 1943, která v memorandu obsahovala návrhy společné spolupráce v hospodářské oblasti, koordinace ve vojenství a společném postupu v zahraniční politice, hlavně ve střední Evropě.⁵⁶ Exilová vláda v Londýně symbolizovala domácí odboj stejně jako nepřerušenu kontinuitu státu. Prezident E. Beneš vedl československý zahraniční odboj za pomoci prozatímní exilové vlády a exilového parlamentu – Státní rady, které podřídil svému rozhodování. Za pomoci těchto orgánů se mu podařilo posílit i svoji osobní pozici a jeho postavení zůstalo neotřesitelné až do doby, než proti němu na konci války vystoupili komunisté.⁵⁷ Avšak již v březnu 1945, když českoslovenští politici diskutovali v Moskvě o podobě vládního programu, prohlásil Gottwald, že Československo může sedět jenom na jedné židli a ne na dvou. Gottwald v Moskvě Benešovi naznačil, že to bude vláda a ne prezident, kdo bude zodpovědný za zahraniční politiku.⁵⁸

Na to, aby se začalo s poválečnou obnovou Československa, byla nutná státní struktura s autoritou a pravomocemi. Dne 5. dubna 1945 se sešla v Košicích první poválečná vláda s předsedou Zdeňkem Fierlingerem. Dne 10. května 1945 přebírá vláda v Praze moc, což se neobešlo bez problémů, protože v českých zemích se za nositele státní moci prohlásila a byla uznávána Česká národní rada, která vznikla v posledních měsících války jako řídicí orgán odboje a povstání českého lidu, ale neměla podporu Moskvy. Na velké potíže při uplatňování pravomocí narážela vláda i na Slovensku, kde zákonodárnou a výkonnou moc vykonávala Slovenská národní rada. Vláda přišla do Prahy s programem schváleným na první schůzi v Košicích. Byl to návrh vypracovaný komunistickým exilem v Moskvě. Program obsahoval velké společenské změny, které položily základ novému, lidově demokratickému režimu.⁵⁹ Benešovy předpoklady ohledně domácího politického vývoje se nesplnily. Domníval se, že z prvních poválečných voleb vyjde vítězně národně socialistická strana. Volby z 27. května 1946 končí porážkou národních socialistů a ukazují na vzrůstající sílu komunistů.⁶⁰ Od léta 1947 zesiluje KSČ úsilí Československo ovládnout

⁵⁶KAPLAN, K. Československo v letech 1945-1948. 1. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 5 – 10.

⁵⁷ZEMAN, Z. Vzestup a pád komunistické Evropy. Přel. J. Kuklík. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998. str. 164 – 166.

⁵⁸ZEMAN, Z. Vzestup a pád komunistické Evropy. Přel. J. Kuklík. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998. str. 214.

⁵⁹KAPLAN, K. Československo v letech 1945-1948. 1. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 18 - 20.

⁶⁰ZEMAN, Z. Vzestup a pád komunistické Evropy. Přel. J. Kuklík. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998. str. 214.

i s podporou sovětů a s využitím sociálního napětí z hospodářských těžkostí. Politické napětí v Československu se stupňuje, spory ochromovaly činnost vlády a dohoda nebyla možná. Klíčovým bodem, kterým se vláda, parlament a národní fronta zabývala, byly také poměry v Bezpečnosti. Aktivita některých jejích složek se stala jednou z hlavních příčin krize koalice. Vyvrcholení nastává 20. února 1948, když 12 nekomunistických ministrů podá rezignaci na protest proti odvolání osmi vysokých nekomunistických policejních důstojníků a jejich přeložení na nedůležitá místa. KSČ se rozhodlo na základě této skutečnosti k rozhodujícímu mocenskému střetnutí. Na druhé straně se opozice domnívala, že podáním demise dospěje k předčasným volbám nebo prezident demisi odmítne a donutí komunisty k ústupkům. Počítala s řešením vládní krize, jak je běžné v parlamentně-demokratickém režimu: politické strany – prezident – parlament. Nekomunistické strany neměly sílu tento princip prosadit proti komunistické koncepci, která místo politických stran použila hnutí mas. Odchodem z vlády se opozice zbavila institucí, ve kterých dosahovala s komunisty úspěchu. Nekomunistické strany demisí pozbyly základnu, na které se pohybovaly, ztratily důležitý nástroj svého odporu a nový si nevytvořily. Vnitrostranicky se dostaly do vzduchoprázdna.⁶¹ Jejich jednání bylo nepromyšlené, bez podpory veřejnosti a spřízněných politiků. Navíc předpokládali, že na jejich stranu se postaví jak prezident Beneš, tak Jan Masaryk. Jenže během následujících dní se všechny jejich představy zhroutily. Gottwald nerezignoval, jeho vláda nepadla a demokraty nezachránil ani Beneš.⁶² Chybný postup při načasování demise mělo za následek, že nastolení mocenského monopolu komunistů proběhlo bez výrazného odporu a že řešení vládní krize se odehrávalo mezi Benešem a Gottwaldem. Komunisté zcela ovládají politickou situaci a určují její vývoj. Vláda po demisi dále existuje a místa ministrů v demisi jsou obsazena podle návrhu Gottwalda a kdyby Beneš toto řešení vládní krize odmítl, komunisté mají připravenou kampaň na jeho rezignaci. Beneš 25. února demisi přijal a jmenoval vládu s většinou komunistů. V Československu došlo k nastolení komunistického monopolu a přechodu do sovětského bloku.⁶³ Parlamentní volby plánované na jaro 1948 se sice konaly, ovšem s jednotnou kandidátkou. V této době komunistická strana získávala podporu od dělníků, drobných zemědělců a od inteligence.

⁶¹KAPLAN, K. Československo v letech 1945-1948. 1. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 145 - 150.

⁶²ZEMAN, Z. Vzestup a pád komunistické Evropy. Přel. J. Kuklík. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998. str. 217.

⁶³KAPLAN, K. Československo v letech 1945-1948. 1. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 151 - 153.

Naproti tomu pasivita nekomunistických stran a jejich neschopnost zformovat široké hnutí k obraně demokracie mělo za následek zničení demokratických principů a vznik předpokladů k vývoji společnosti, který byl pro Československo tragický.⁶⁴ Po únorovém puči neviděl prezident Beneš jiné východisko, než podat 7. června 1948 rezignaci, protože své předsevzetí o hájení demokracie v Československu nedodržel.⁶⁵

4.2 1948-1989 vláda jedné strany v Československu

Od konce roku 1948 zahájil Stalin kampaň proti „buržoazním nacionalistům“ v komunistických stranách svých satelitů a odstartoval politické procesy, které byly jako vrcholný bod masové nezákonnosti organickou a přirozenou součástí i komunistického režimu v Československu.⁶⁶ Na základě spolupráce se sovětskými bezpečnostními poradci dochází k prvnímu nekoordinovanému zatýkání v Praze už na podzim roku 1949.⁶⁷ V tomto období je zatčena i M. Horáková s dalšími dvanácti kolegy. Ze zmanipulovaného soudního procesu 31. května 1950 byly vyneseny čtyři rozsudky smrti, mezi nimi i M. Horákové. Na Gottwalda se obrátilo velké množství vlivných osobností, které žádaly pro odsouzené milost, ale nebylo jim vyhověno. Trest smrti byl vykonán dne 27. 6. 1950.⁶⁸ Smutné na tomto nesmyslném zločinu je, že mnozí byli oběti nacismu, prošli německými koncentračními tábory, aby je smrt dostihla „doma“. Na jaře v roce 1950 proběhly první politické procesy na Slovensku. Vedoucí slovenští komunisté, ministr zahraničí V. Clementis a předseda Sboru pověřenců G. Husák, byli obviněni z buržoazního nacionalismu. Po nich začal soudní proces 20. listopadu 1952 se 14 obviněnými na čele s bývalým generálním tajemníkem KSČ R. Slánským. Obvinění ze sovinismu a jiných zločinů bylo vykonstruováno, tak jako celý proces. Paradoxem u R. Slánského bylo, že ještě 31. července 1951 obdržel ke svým padesátinám z rukou K. Gottwalda Řád socialismu a o několik měsíců později stejný člověk nechá svoje

⁶⁴KAPLAN, K. Československo v letech 1945-1948. 1. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 153.

⁶⁵ZEMAN, Z. Vzestup a pád komunistické Evropy. Přel. J. Kuklík. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998. str. 218.

⁶⁶KAPLAN, K. Československo v letech 1948-1953. 2. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 82.

⁶⁷ZEMAN, Z. Vzestup a pád komunistické Evropy. Přel. J. Kuklík. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998. str. 223.

⁶⁸VYKOUKAL, J., BOHUSLAV, L., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. str. 261.

spolustraníky odsoudit a některé také popravit.⁶⁹ V tomto procesu bylo vyneseno jedenáct rozsudků smrti.⁷⁰ Jak krutá byla bezpečnostní mašinérie komunistů a sovětských poradců, ukazují následující údaje. Na konci roku 1949 bylo v Čechách a na Moravě ve vězení za politické trestné činy 6 136 lidí. V květnu 1950 to již bylo 9 765 osob. V letech 1951 až 1952 16 010 osob. Mezi říjnem 1948 a koncem roku 1952 došlo k vynesení 233 rozsudků smrti a bylo vykonáno 178 poprav.⁷¹ Po smrti Stalina měl mocenský boj v Kremlu nepředvídatelný průběh a výsledek, z kterého šel stále strach a obavy. Komunistické strany bloku se ocitají ve stavu nejistoty a je vidět náznak prvních projevů odporu proti stalinskému režimu. V Československu je tento projev spojený s protesty proti zavedení měnové reformy v roce 1953.⁷² Reformu připravovalo vedení KSČ od poloviny roku 1952 ve spolupráci se sovětskými poradci a měla několik cílů: podnítit zájem zaměstnanců o výrobu, zastavit inflaci, zredukovat oběživo, které přesahovalo dvakrát reálnou potřebu, a přivést příjmy a úspory obyvatel do souladu s trhem. Gottwaldovou smrtí 14. března 1953 se provedení reformy odložilo. Nové vedení KSČ už s novým prezidentem A. Zápotockým se rozhodlo provést měnovou reformu k 1. červnu 1953. Reforma spočívala ve výměně peněz v nevýhodném kurzu, rušil se dvojitý trh, volný a přidělový. Podstatná je skutečnost, že reforma byla připravovaná jako politický útok a zasazení posledního úderu bývalým kapitalistům a jejich ekonomické moci. Hlavními centry nepokojů se stávají průmyslové aglomerace kolem Ostravy a Plzně, kde dělníci tvrdě protestují proti znehodnocení svých finančních úspor a dochází tady i ke krvavým střetům, protože na potlačení je použita armáda a Lidové milice. Dělníci dávají svůj odpor najevo také kritizováním stranického vedení, jeho protidělnické politiky a na protest vystupovali z komunistické strany. Komunistické vedení bylo poprvé tak masivně konfrontováno s ostrým odporem dělníků.⁷³ Na základě letních nepokojů dělníků se „nový kurz“ v Československu poněkud opozdil. Dne 15. září 1953 však předseda vlády V. Široký zavedl reformy, které nejen zmírnily napětí

⁶⁹ZEMAN, Z. Vzestup a pád komunistické Evropy. Přel. J. Kuklík. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998. str. 224.

⁷⁰VYKOUKAL, J., BOHUSLAV, L., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. str. 261.

⁷¹ZEMAN, Z. Vzestup a pád komunistické Evropy. Přel. J. Kuklík. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998. str. 225.

⁷²VYKOUKAL, J., BOHUSLAV, L., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. str. 297.

⁷³KAPLAN, K. Československo v letech 1953-1966. 3. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. str. 4 -5.

v zemi, ale vedly také k reálnému růstu životní úrovně.⁷⁴ Největší účinek na změnu postojů občanů přisuzovalo komunistické vedení vzestupu životní úrovně. Reformou způsobený pokles životní úrovně občanů se snažilo kompenzovat ze zdrojů národního hospodářství pomocí záměrných či vynucených ekonomických opatření. Byly prováděny přesuny ve využití národního důchodu, cenovými a mzdovými úpravami se měl docílit vzestup osobní spotřeby obyvatel. Orientací na zvýšení životní úrovně se podařilo docílit vzestup osobní spotřeby obyvatel v letech 1953-1955 na takovou úroveň, kterého nebylo nikdy předtím, ani dlouho potom dosaženo.⁷⁵

Nadějí pro zlepšení mezinárodně-politických vztahů se stal N. S. Chruščov, který na XX. sjezdu KSSS nastínil určitý optimismus a projevil svou statečnost tím, že snad jako jediný člen sovětského stranického vedení byl schopen a ochoten říct hořkou pravdu o Stalinovi a o „kultu osobnosti a jeho důsledcích“. S touto kritikou byli seznámeni pouze komunisté a vybraní nestraníci. V Československu byl jeho referát zveřejněn teprve v roce 1990.⁷⁶ Samozřejmě kritika do vlastních řad rozbouřila domácí politickou scénu. Začala vznikat nová reformní hnutí, která se od nepokojů v Maďarsku a Polsku v roce 1956 lišila v jednom zásadním ohledu. Zaměřila se totiž na reformu vlády jedné strany, tedy na samý základ politického systému komunistického státu.⁷⁷ Ostře se kritizovala přísná centralizace řízení stranické činnosti jako zdroj systému osobní moci. Ozývaly se hlasy, které požadovaly právo na ideologickou opozici uvnitř strany a zrušení cenzury. V této atmosféře se konal II. sjezd československých spisovatelů (22. až 29. 4. 1956) jenž se stal nejzávažnější politickou událostí v Československu v souvislosti s XX. sjezdem KSSS. Diskuze dávala tušit, že problémy literární tvorby ustoupí do pozadí. Zejména J. Seifert a F. Hrubín po tvrdé kritice stranických praktik vyzývají účastníky sjezdu, aby od nich vyšel podnět ke skutečné destalinizaci veřejného života. Svým požadavkem, aby spisovatelé v budoucnu již „psali jen a jen pravdu“ a takto se stali znovu svědomím svého národa, získali tyto autoři podporu nejen většiny svých kolegů, ale také širší veřejnosti. Straničtí funkcionáři si začínají uvědomovat, že požadavky spisovatelů se dotýkají jejich mocenského monopolu a představovalo to nebezpečný precedens, který nebylo možno

⁷⁴BRADLEY, J.F.N. Válka a mír po roce 1945. Přel. Z. Masopust. Praha: Victoria Publishing, a. s., 1994, str. 92 - 93

⁷⁵KAPLAN, K. Československo v letech 1953-1966. 3. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. str. 31.

⁷⁶MOULIS, V., VALENTA, J., VYKOUKAL, J. P. Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944-1989. 1.vyd. Ostrava: Amosium servis, 1991. str.120 - 121.

⁷⁷ZEMAN, Z. Vzestup a pád komunistické Evropy. Přel. J. Kuklík. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998. str. 252.

trpět. Výsledek byl takový, že kritické požadavky z řad dělnictva se částečně splnily, ale na druhé straně kritici z řad intelektuálů byli odstupňovaně postihováni osvědčeným systémem sociálních a profesních postihů až po přímou perzekuci.⁷⁸ Na počátku 60. let minulého století vedení strany a státu v čele s prezidentem A. Novotným vcelku bez úhony přečkalo procesy destalinizace, ale jeho koncepce se dostávaly do stále většího rozporu s reálným stavem společnosti a jejími dalšími potřebami. Nerealistickými prognózami o vítězství komunismu v Československu do roku 1970, kdy hospodářská recese kdysi rozvinutého průmyslového státu byla již zjevná, se stranické vedení v očích obyvatelstva ještě víc diskreditovalo.⁷⁹

Původní ostří režimu bylo již otupeno a obyvatelstvu bylo dáno najevo, že mu režim občas v různých maličkostech vyjde vstříc. Například v roce 1967 dostalo kolem dvou milionů Čechoslováků pas a každý padesátý navštívil některou ze západních zemí a vedení státu umožnilo řadovým občanům nahlédnout do každodenního života na Západě. I na základě této skutečnosti se lidé mohli na vlastní oči přesvědčit, že tržní ekonomika za plotem funguje docela dobře. Obdiv byl však rezervovaný a nezazněl jasný požadavek po obnově kapitalismu v jeho čisté podobě. Lidé i reformní ekonomové se asi obávali společenských důsledků kapitalismu.⁸⁰ Destalinizace pak dále probíhala, postupně a pozvolně, až do roku 1968, kdy vyvrcholila v reformním experimentu, který taktéž, vlivem spontánního pohybu společnosti, začal odbourávat nejen stalinské dědictví, ale i základní charakteristiky systému. Tento typ destalinizace ukončila až intervence vojsk Varšavské smlouvy dne 21. srpna 1968, což byl pro veřejnost těžko stravitelný šok. Za zmínku stojí uvést, co se kromě jiného událo a následně vyvrcholilo v hektické léto 1968. V pozadí československých událostí stál souboj o ekonomickou reformu, která byla zahájena v roce 1967. Slovenští komunisté v ústředním výboru KSČ se přidali na stranu reformátorů, protože už delší dobu jim vadil tzv. pražský centralismus. V červnu 1967 mají svůj sjezd spisovatelé, kde opět projeví svou nespokojenost a 31. října napadli policisté studentskou demonstraci. Spojeným proreformním silám se podaří svrhnout A. Novotného, kterého 5. ledna 1968 vystřídal ve funkci vůdce komunistické strany A. Dubček a začíná tzv. Pražské jaro. Brežněv

⁷⁸MOULIS, V., VALENTA, J., VYKOUKAL, J. P. Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944-1989. 1. vyd. Ostrava: Amosium servis, 1991. str.126

⁷⁹MOULIS, V., VALENTA, J., VYKOUKAL, J. P. Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944-1989. 1. vyd. Ostrava: Amosium servis, 1991. str.160.

⁸⁰ZEMAN, Z. Vzestup a pád komunistické Evropy. Přel. J. Kuklík. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998. str. 252.

v Kremlu pozoroval Dubčekovy reformní pokusy s rostoucími obavami, zvláště když začaly překračovat hranice mezi hospodářskou a politickou reformou. Obyvatelstvo se kromě jiného radovalo, že odstranili cenzuru tisku – dokud si nevzpomněli, že jejich předkové se jí zbavili již před sto lety. Podle historika J. Slavíka národ prožíval v červnu 1968 medový měsíc opojení, ale vzhledem ke skutečnosti, že se dobře vyznal ve zvycích Kremlu, pochyboval o úspěšnosti komunistického reformního hnutí a socialismus s lidskou tváří není nic nového. Podle něj to byl poslední článek v řadě výčitek vůči brutální tváři bolševického režimu.⁸¹ Taky se tak stalo. Brežněv rozhodl, že je nutné proti československému reformnímu hnutí zakročit vojensky a počítal i s tím, že Čechoslovákům nikdo nepřijde na pomoc, ani nikdo se nepostaví na odpor a vojenská operace půjde hladce. Politika rozdělení Evropy podlomila odhodlání Čechoslováků k obraně stejně, jako v roce 1938 proti Hitlerovi. Vůdci reformního proudu byli odvedeni do Moskvy a pokořeni. Československý experiment zkrachoval. Lidská tvář socialismu se stala jeho posmrtnou maskou. Vedle Kremlu, který potlačil reformní snahy brutální silou, nesmíme zapomenout ani na domácí nepřátele reformem. Muž, který vynikal nad ostatní, se jmenoval Vasil Biľak a společně se domnívali, že sovětská armáda jim pomůže vyřešit politické a ekonomické problémy Československa.⁸² Podle československého armádního velení se okupační pětce Varšavské smlouvy povedlo zničit reformu pomocí 27 bojových divizí, 800 letadel, 6300 tanků, 200 děl a neurčitým počtem raket.⁸³

Vývoj československé společnosti v 70. letech byl totálně poznamenán důsledky praktického uplatnění Brežněvovy doktríny. Politika se odvíjí v duchu triumfující strategie neostalinismu. S přímou podporou sovětů ovládají mocenské pozice ve vedení strany a státu G. Husák, V. Biľak, A. Indra.⁸⁴ Kromě likvidace reformistů v čele s A. Dubčekem je schválena i smlouva o „dočasném pobytu“ sovětských vojsk na našem území ve dnech 14.-15. října 1968. Tato smlouva znamená legalizaci 21. srpna a

⁸¹ZEMAN, Z. Vzestup a pád komunistické Evropy. Přel. J. Kuklík. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998. str. 253 - 254.

⁸²ZEMAN, Z. Vzestup a pád komunistické Evropy. Přel. J. Kuklík. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998. str. 255 - 256.

⁸³KAPLAN, K. Československo v letech 1967-1969. 4. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. str. 67.

⁸⁴MOULIS, V., VALENTA, J., VYKOUKAL, J. P. Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944 -1989. 1. vyd. Ostrava: Amosium servis, 1991. str. 257.

definitivně pohřbívá představu o brzkém odchodu sovětských jednotek o síle 75 tisíc vojáků z československého výsostného území.⁸⁵

Proti normalizačnímu procesu se masivně protestuje. Omezování svobody projevu a návrat k dřívějším poměrům těžce nesou hlavně mladí lidé. Studenti proto volí nejvyšší formu protestu, a to demonstrativní sebeupálení, aby probudili národ. V lednu a únoru 1969 se upálí J. Palach a J. Zajíc. V dubnu téhož roku se upálí E. Pločka – jihlavský delegát mimořádného XIV. sjezdu KSČ. Jejich hrdinský čin byl naplno doceněn masami až po listopadu 1989. Hospodářská reforma zahájená ekonomy pražského jara byla opuštěna a v roce 1970 je přijat dokument Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti, který se stal oficiálním výkladem událostí let 1968-69. Husák upevnil své postavení, vypořádal se s protivníky. Řadu jich nechal zatknout a uvěznit. Opozice jako celek neexistovala. Lidé rezignovali na politiku a veřejný život. Soustředili se na zahrádkaření, chalupaření a další koníčky. Ledy se začaly lámat začátkem sedmdesátých let, kdy se Moskva snaží dohodnout se Západem na stabilizaci Evropy a na nastolení přátelských vztahů, které by jim umožňovaly lepší obchodování. Navrhlo proto uspořádat konferenci o spolupráci v Helsinkách. Jenže jedním z bodů bylo i jednání o dodržování lidských práv. Kreml podepsal smlouvu a počítal s tím, že body o lidských právech jsou pouze formální ústupek nezbytný k vylepšení jeho tváře – a také cár papíru, který nemusí dodržovat. V tuto dobu netuší Brežněv, Husák ani ostatní východoevropští vůdcové, že svým podpisem si v Helsinkách podminovali své diktatury. Vzápětí se totiž svobodně myslící lidé v jejich státech opovážili žádat, aby se slova a duch tohoto dokumentu opravdu plnily. Prvním pokusem o vytvoření „nové ideové orientace“ – jak ji nazval filozof J. Patočka – se na základě helsinského ujednání stala Charta 77. V den zveřejnění 1. ledna 1977 nesla podpisy 242 lidí. To pražská vláda nemohla připustit, aby někdo prosazoval nemilé závěry z Helsinek. Na signatáře zaútočila StB metodami jej vlastními – zatýkáním, výslechy, vězněním a diskriminací. Politická moc rozpoutala proti chartistům celostátní kampaň s cílem vystrašit umělce tak, aby se připojili k takzvané antichartě. Postupně Charta podnítila organizovaný boj proti diktatuře a vysloužila si respekt a uznání doma i ve světě. Zasluhou Charty začalo být mnoho Čechů a Slováků opět hrdo na svou zemi. Teprve po nástupu M. Gorbačova do nejvyšší funkce v Kremlu na jaře 1985 začali lidé překonávat strach a lhostejnost. Častěji se začíná objevovat veřejný nesouhlas

⁸⁵KAPLAN, K. Československo v letech 1967-1969. 4. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. str. 74.

s režimem, rovněž vládnoucí moc ztrácela jednotu. Ale nikdo si nedokázal představit skutečnost, že by se dala komunistická veleříše porazit bez krveprolití. Spíš se všichni obávali, že by mohl vzniknout konflikt, který by zničil polovinu světa.⁸⁶

Jenom několik málo stovek lidí věřilo, že mohou na komunistické diktatuře vybojovat svobodu. Na ruku jim hraje skutečnost, že dochází k mezinárodnímu uvolňování, liberalizace vztahů v rámci sovětského bloku a inklinace k reformám značně se podobajícím pražskému jaru – to vše signalizovalo dalekosáhlé změny. Byl zahájen experiment perestrojky a glasnosti. Zahajované reformy v SSSR směřují minimálně k rozbití dosavadního hospodářského systému. Analogické kroky Gorbačov požaduje i po vedení KSČ, což vyvolalo řadu sporů a ukazuje se, jakou panickou hrůzu mají konzervativní komunisté, včetně Husáka, z perestrojky. Před očima jim znovu ožilo strašidlo pražského jara, i když jiným způsobem. Proto není divu, že se Husák a režim snaží najít defenzivní program, který by zaručil vnitřní stabilitu, společenský konsensus a mocenský status quo. Rostoucí hospodářská destabilizace a pozitivní sovětský příklad vedly k další aktivizaci společnosti. V březnu 1988 se v Bratislavě koná velká manifestace věřících, kterou policie potlačila jako ohrožení veřejného pořádku.⁸⁷ V této době při příležitosti výročí dvaceti let po vpádu vojsk Varšavské smlouvy přišlo na Václavské náměstí několik tisíc mladých lidí. Požadovali propuštění politických vězňů a svobodu. A 27. října, při 70. výročí vzniku ČSR se opět demonstrovalo. Tato vystoupení byla novým prvkem a režim byl evidentně zaskočen. Vždyť po prvé po devatenácti letech projevila skupina mladých lidí veřejný nesouhlas s režimem.⁸⁸

Na základě boje ve straně dochází k polarizaci sil mezi pragmatiky a neokonzervativci, což také přináší kádrové změny ve vedení. Štrougalova vláda podává demisi a je nahrazena novou vládou v čele s Adamcem. Leden 1989 se odehrává ve znamení tzv. Palachova týdne na Václavském náměstí. Režim se snaží zesíleným nátlakem a represemi brutálně potlačit demonstrace. Události v Československu dostávaly rychlý spád i pod vlivem událostí v Polsku a NDR. Vláda se zaobírá návrhem zákona, který má omezit především svobodu shromažďování a šíření informací. Na 17. listopad 1989 je úřady povolena studentská manifestace, která měla vzpomenout 50. výročí zásahu

⁸⁶PACNER, K. Osudové okamžiky Československa. 1. vyd. – dotisk. Praha: Albatros, 2001. str. 393 – 397.

⁸⁷MOULIS, V., VALENTA, J., VYKOUKAL, J. P. Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944 -1989. 1.vyd. Ostrava: Amosium servis, 1991. str.267 - 269.

⁸⁸PACNER, K. Osudové okamžiky Československa. 1. vyd. – dotisk. Praha: Albatros, 2001. str. 413

nacistů proti demonstrujícím vysokoškolákům v Praze a uctít jeho oběti. Manifestace je tvrdě potlačena akcí pohotovostních jednotek veřejné bezpečnosti na Národní třídě.⁸⁹

17. listopadem 1989 začala listopadová sametová revoluce, v jejímž průběhu se rozpadl komunistický režim v Československu. Tento vnitřní převrat, během kterého padla stará a nastoupila nová politická moc, trval dvacet tři dnů. A. Dubček byl zvolen předsedou parlamentu, který 29. listopadu jednohlasně zvolil V. Havla prezidentem republiky.⁹⁰

Jako dovětek je na místě poznámka k jednání Husákova křídla, když nevědělo jak vyřešit vnitrostátní problémy, zase koketovalo s variantou, že se obrátí na sovětské vedení, aby jim pomohlo při zvládnání nespokojenosti obyvatel tak, jako v srpnu 1968. Tak i učinil, ale M. Gorbačov se zachoval jinak než jeho předchůdce Brežněv, a to státnicky přezíravě, že stále platí to, co řekl při nástupu do funkce v březnu 1985. Doporučení znělo, každý z vrcholných představitelů sovětských satelitů zodpovídá sám za svůj stát, který řídí.

5 VLIV A DOPADY STUDENÉ VÁLKY NA HOSPODÁŘSTVÍ V ČESKOSLOVENSKU

Při poválečné obnově hospodářství bylo nutné vycházet ze skutečností, které měly podstatný vliv na další vývoj československého hospodářství. Ve válce zahynulo přes 350 000 obyvatel předválečné ČSR. Výroba se v hlavních průmyslových odvětvích ve srovnání s rokem 1937 snížila o 30 - 70 %, spotřeba potravin se rovnala polovině předválečné úrovně a zemědělská výroba se snížila o 36 %. Velkým ekonomickým problémem se stal nedostatek pracovní síly, protože už v roce 1945 bylo potřeba přinejmenším 200 000 průmyslových dělníků. Zvláště lehký průmysl byl postižen po vysídlení Němců. Tento nedostatek se dotkl velkého počtu obyvatel.⁹¹ Československo muselo také podle zvláštní dohody odevzdat SSSR Podkarpatskou Rus o rozloze 12 644 km² i s 604 tisíci obyvatel.⁹²

⁸⁹MOULIS, V., VALENTA, J., VYKOUKAL, J. P. Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944 -1989. 1.vyd. Ostrava: Amosium servis, 1991. str.270 - 272.

⁹⁰MOULIS, V., VALENTA, J., VYKOUKAL, J. P. Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944 -1989. 1.vyd. Ostrava: Amosium servis, 1991. str. 274.

⁹¹ZEMAN, Z. Vzestup a pád komunistické Evropy. Přel. J. Kuklík. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998. str. 214

⁹²KAPLAN, K. Československo v letech 1945-1948. 1. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 9.

Státy protihitlerovské koalice, které výrazně ovlivňovaly poválečné uspořádání evropských poměrů, se stále víc rozcházejí při praktickém provádění obnovy válkou zničených území. Moskva své mocenské nároky považovala za přirozený výsledek druhé světové války a chtěla svůj podíl na plodech vítězství. Západní mocnosti tyto nároky či právo na neomezené působení ve střední a východní Evropě neuznávaly, ale neměly sílu a odvalu své zájmy vůči Moskvě prosadit i z důvodu možné vojenské konfrontace. Proto se omezují na diplomatické protesty, politický odpor a hospodářská opatření. Tento postup vyvolává u mnoha politiků pocit, že Západ uznává a respektuje sovětskou sféru vlivu a v ní práva Moskvy. Klíčovým bodem utváření nové zahraničněpolitické linie byla již zmiňovaná československo-sovětská smlouva o přátelství a spojení, podepsaná 12. prosince 1943, která v memorandu obsahovala návrhy společné spolupráce v hospodářské oblasti, koordinace ve vojenství a společném postupu v zahraniční politice, hlavně ve střední Evropě.⁹³

Na to, aby se začalo s poválečnou obnovou Československa, byla nutná státní struktura s autoritou a pravomocemi. Tento požadavek naplňuje první poválečná vláda s předsedou Zdeňkem Fierlingerem, která se sešla v Košicích dne 5. dubna 1945. Vláda přišla do Prahy s programem, schváleným na první schůzi v Košicích. Byl to návrh vypracovaný komunistickým exilem v Moskvě. Program obsahoval velké společenské změny, které položily základ novému, lidově demokratickému režimu. Ekonomickou základnu tvořily především reformy v sociálněekonomické oblasti, a to především znárodnění, pozemková reforma a sociální politika. Nebylo pochyb o tom, že reformy přinesou řadu problémů a střetů. Většina vládních stran v exilu i v domácím odboji měla ve svých programech zestátnění podniků Němců, kolaborantů a přírodních zdrojů, ale vládní program se o znárodnění nezmiňoval. Každá vládní strana měla jinou představu o znárodnění, a proto se ve vládě soustředily na tři okruhy problémů, které byly zásadní k dosažení přijatelného řešení. Bylo nutno vyřešit v jakém rozsahu, jakým tempem a jakou formou provést znárodnění.⁹⁴ Tento druh reformy měl znamenat nastolení kompromisního vztahu mezi poválečným radikalismem a zachováním majetkového statusu quo. Velký spor se vedl o pojem kolaborant, jak jej definovat, koho sem

⁹³KAPLAN, K. Československo v letech 1945-1948. 1. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 5 - 8.

⁹⁴KAPLAN, K. Československo v letech 1945-1948. 1. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 18 - 21.

zahrnout s ohledem na poměry v protektorátu.⁹⁵ Znárodnovací dekrety se rodily na základě kompromisu, takže nedošlo k otevřenému konfliktu nebo politické krizi. Dekrety podepsal prezident E. Beneš 24. října 1945. Na základě této skutečnosti proběhly ve městech manifestace oslavující znárodnění. Znárodněny byly všechny banky, pojišťovny a závody s více než pěti sty zaměstnanci, což zároveň představovalo 75 % podílu na průmyslové výrobě. Majetek Němců, kolaborantů a zrádců byl znárodněn bez náhrady, ostatní za náhradu. Vznikl velmi silný znárodněný sektor, od kterého čekalo mnoho zaměstnanců rychlý vzestup životní úrovně. Celé znárodnění bylo prezentováno jako událost, která postavila republiku do předních řad pokrokové Evropy, odpovídající národním tradicím, zkušenostem a potřebám. Ve velikém nadšení se ztrácelo varování a obavy z příštího vývoje a hlavně z hospodářských výsledků znárodněných podniků.⁹⁶

Ke škodě občanů Československa bylo evidentní, že při obnově republiky se určitě nenaváže na kapitalistickou minulost, i když také ne vždy ideální, která zcela jasně ukazovala na skutečnost, že Čechy byly již počátkem století nejprůmyslovější oblastí rakousko-uherského císařství a před válkou bylo československé hospodářství, vyjádřeno produkcí na obyvatele, přibližně na úrovni Německa. Za zmínění stojí jeden statistický údaj. Na konci druhé světové války Československo ještě patřilo mezi sedm nejvyspělejších průmyslových států na světě.⁹⁷

Druhým úkolem vlády bylo provést první etapu poválečné pozemkové reformy, která svým rozsahem byla druhou největší změnou vlastnických vztahů. Jednalo se o konfiskaci půdy a zemědělských podniků Němců, Maďarů, kolaborantů, zrádců a o jejich přidělení bezzemkům, deputátníkům a malým rolníkům. Reforma probíhala na základě prezidentských dekretů a nařízení Slovenské národní rady v českých zemích od května 1945 do jara 1946 a na Slovensku se pozemková reforma prodloužila do roku 1948. Ze zemědělské půdy bylo v českých zemích rozděleno 28 % a na Slovensku z důvodu neodsunutí občanů maďarské národnosti jenom 8,8 %. Vzhledem ke skutečnosti, že půdy na Slovensku k rozdělení bylo méně, hrozilo riziko sociálního napětí a byl zvyšován tlak i na rozdělení církevní půdy nebo parcelace veškeré půdy nad

⁹⁵VYKOUKAL, J., BOHUSLAV, L., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. str. 140.

⁹⁶KAPLAN, K. Československo v letech 1945-1948. 1. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 22 - 23.

⁹⁷RUPNIK, J. Jiná Evropa. Přel. A. Borovičková. 1. vyd. Praha: Prostor, 1992. str. 188.

50 hektarů. Pozemková reforma naplnila hlavně politický cíl a tím bylo osídlení pohraničí po odsunu Němců, ale také zmírnit sociální napětí ve společnosti vytvořením nových středních rolníků.⁹⁸ To vedlo k tomu, že z českého a slovenského venkova prakticky zmizeli bezzemci.⁹⁹ Na druhé straně v ekonomice způsobila řadu problémů, hlavně poklesem zemědělské výroby. Hlavní důvody byly, že zaběhnutou výrobu velkostatků nedokázali nezkušení osídlenci zcela nahradit a také zbylo hodně zemědělské půdy neobdělávané. Proto průběh i výsledky první etapy pozemkové reformy byly kritizovány nekomunistickými stranami a žádaly její revizi.¹⁰⁰ Již v průběhu těchto změn si KSČ přítomností svých lidí zajišťovala vliv na hospodářský chod regionů, popřípadě přidělováním míst nestraníkům získávala potencionální voliče nebo i členy.¹⁰¹

Po provedených reformách, když byla zlikvidována moc velkého soukromého finančního kapitálu, velkého průmyslu a velkostatků byla posílena mocenská pozice Národní fronty a její vlády. Hospodářství přechází od válečné k mírové ekonomice, ale objem výroby nedosahuje zatím ani poloviny předválečné výroby. Změny v ekonomické oblasti vytvořily tři sektory – kapitalistický, znárodněný a malovýrobní, které měly představovat hospodářskou strukturu lidově demokratického režimu. Kapitalistický sektor byl tak oslaben a zdecimován, že nemohl v žádném případě určovat směr ekonomického vývoje. Tuto roli přebírá znárodněný sektor, který měl v odvětvích klíčových pro výrobu monopolní a rozhodující pozice.¹⁰²

Na průběhu obnovy poválečného hospodářství Československa je zřetelně vidět charakteristické znaky kopírování a připodobňování se systému sovětskému. Mezi základními znaky systému najdeme vždy znárodnění ekonomiky, centralizace v řízení, rozhodování a autoritativní mobilizace materiálních a lidských zdrojů k plnění plánu. Státní kontrola ekonomiky je vůdčí myšlenkou systému, z níž vyplývá všechno ostatní. Stát a strana se pomalu po etapách stávají odpovědnými za ekonomiku. Ke škodě

⁹⁸KAPLAN, K. Československo v letech 1945-1948. 1. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 23 - 24.

⁹⁹MOULIS, V., VALENTA, J., VYKOUKAL, J. P. Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944 -1989. 1.vyd. Ostrava: Amosium servis, 1991. str. 50.

¹⁰⁰KAPLAN, K. Československo v letech 1945-1948. 1. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 24.

¹⁰¹VYKOUKAL, J., BOHUSLAV, L., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. str. 140.

¹⁰²KAPLAN, K. Československo v letech 1945-1948. 1. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 25 - 26.

poválečnému vývoji byla skutečnost, že i mnozí nekomunisté věřili, že jedině stát je schopen soustředit všechny zdroje, aby mohl úspěšně provést poválečnou rekonstrukci. Ve skutečnosti však tento sovětský model umožňoval SSSR převést na své území stroje i celé průmyslové komplexy z nejnákladnějších zemí na západních hranicích svého impéria.¹⁰³

Při poválečné obnově hospodářství byla původní představa ekonomů a politiků, že hospodářské poměry budou motorem pracovní aktivity, vzestupu morálky a výkonu, ale výkony nestoupaly podle předpokladů. V národních podnicích vznikala těžkopádný, složitý a nákladný řídicí mechanismus, který potlačoval podnikatelskou aktivitu, což se projevovalo nepříznivě na hospodářských výsledcích, nízké rentabilitě, ale i malé konkurenceschopnosti na zahraničních trzích.¹⁰⁴ Zahraniční obchod s vyspělými zeměmi měl pro československé poválečné hospodářství životně důležitý význam, protože na něm závisel nerušený chod výroby a její nezbytná modernizace a technický pokrok. Zároveň se stal bodem sporu mezi stranami, protože v případě jeho ponechání v soukromých rukou by byla zcela určitě orientace na Západ. V prvních třech poválečných letech vykazoval obchod se SSSR velký pokles, zatímco se západními státy naopak rostl, byť zásluhou dovozu. Dovezené britské a americké zboží představovalo trojnásobek československého vývozu do těchto zemí. Českoslovenští komunističtí ekonomové varovali, že velký nárůst schodku zahraničního obchodu může ekonomice, která se stále vzpamatovává z následků války, přinést závažné problémy.¹⁰⁵

Vzhledem ke skutečnosti, že Československo během války ztratilo mnohé dřívější zahraniční trhy, nebylo jednoduché najít odbyt pro tradiční vývozní odvětví, jako byl spotřební průmysl a strojírenství. Proto se hledá alternativa v budování hospodářských svazků s Východem a hlavně se SSSR a k tomu odpovídajících strukturálních změn průmyslu. Komunistům se záměr postupně daří realizovat uzavřením čtyř až pětiletých hospodářských smluv v únoru 1947 s Bulharskem, Jugoslávií, Polskem, SSSR. Smlouvy se staly rozhodující pro vypracování návrhu plánu na léta 1949 - 1953. Byl tady zřetelný přechod od lehkého k těžkému průmyslu, zejména ke strojírenství.¹⁰⁶ Argumenty komunistů pro novou orientaci se zdají logické. V původním záměru bylo přestavět průmyslovou strukturu ve prospěch odvětví, která mají

¹⁰³RUPNIK, J. Jiná Evropa. Přel. A. Borovičková. 1. vyd. Praha: Prostor, 1992. str. 194 - 195

¹⁰⁴KAPLAN, K. Československo v letech 1945-1948. 1. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 78 - 79.

¹⁰⁵ZEMAN, Z. Vzestup a pád komunistické Evropy. Přel. J. Kuklík. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998. str. 215.

k dispozici domácí suroviny, na úkor spotřebního průmyslu, jehož výrobky jsou na Západě málo konkurenceschopné a vyžadují dovoz surovin. Byly to kalkulace velice zjednodušené, protože se nebraly v úvahu možné problémy a obtíže, jejichž zárodky se ukazují již v roce 1947. Československo se stává pomalu, ale jistě kovárnou této oblasti.

Poslední šancí na překonání hospodářských potíží se pro Československo jevil Marshallův plán, do kterého se chtěla republika také zapojit, protože podmínky získávání úvěru ze zahraničí se stále zhoršovaly. Na druhé straně se proti plánu ostře postavil Stalin, že Západ se snaží izolovat SSSR pomocí úvěrů, které omezí hospodářskou a politickou nezávislost účastníků. V případě Československa by považoval účast na Marshallově plánu jako porušení spolenectví a přátelství, z čehož by musel vyvodit důsledky pro svůj další vztah k Československu. Stalina nepřesvědčily ani argumenty politiků vlády, že účast na Marshallově plánu by nebylo z nepřátelství k SSSR, ale jenom z čistě hospodářské potřeby dostat se z obtíží. A nebyly to obtíže ledajaké. Hospodářství je na podzim 1947 i v důsledků sucha a neúrody na pokraji zhroucení. Není zajištěno plynulé zásobování potravin, nejsou devizy na nákup obilí ze zahraničí a je také nedostatek potravin na světovém trhu. Situace se řeší drastickým snížením přidělu základních potravin a zavedením lístkového systému na všechny potraviny.¹⁰⁷ Na základě podepsané československo-sovětské hospodářské smlouvy 11. prosince 1947 poskytuje SSSR za hutnické a strojírenské výrobky 600 tisíc tun obilí potravinářského i obilí na krmení zvířat. Důležitý je fakt, že systémová hospodářská proměna Československa se začíná nevratně orientovat na východ. Neposkytnuté dolary a příliv obilí ze SSSR KSČ obratně využívá jako argumentu k propagandistické kampani proti občanským stranám.¹⁰⁸

V letech 1948-1953 prodělalo československé hospodářství největší a nejrychlejší změny za poslední století, ale ne přirozeným ekonomickým vývojem, nýbrž cestou politickomocenskou a administrativní. Zásadně se mění postavení Československa v evropské ekonomice a světovém trhu. V důsledku hospodářských obtíží nejen v Československu vznikla v lednu 1949 instituce, která poznamenala

¹⁰⁶KAPLAN, K. Československo v letech 1945-1948. 1. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 81 - 82.

¹⁰⁷KAPLAN, K. Československo v letech 1945-1948. 1. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 82 - 88.

¹⁰⁸VYKOUKAL, J., BOHUSLAV, L., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. str. 140.

československou ekonomiku na několik desetiletí – Rada vzájemné hospodářské pomoci. Československo si od ní slibovalo výrobní kooperaci a výstavbu společné surovinové základny s volnější formou organizace. Stalin přisoudil RVHP výlučně roli mocenskopolitickou s tím, že má přispět k izolaci USA v Evropě a v boji proti kapitalismu. Na druhé straně vznik RVHP se stává symbolem dokončení etapy vzniku a formování sovětského bloku v Evropě po politické a hospodářské stránce.¹⁰⁹

Vstup Československa do RVHP se jevil jako nevýhodný, protože tehdy jako jediná členská země byla průmyslově na úrovni a dostala se do svazku s méně vyvinutými ekonomikami a bylo jasné, že bude vystavena tlaku jejich požadavků. Že obavy byly na místě, ukázal další vývoj a hlavně zasedání RVHP, kde se řešily ekonomické problémy z pozice moci SSSR direktivně a tvrdě. Příkladem může být smlouva o dodávkách československé uranové rudy do SSSR, která byla považována za válečnou kořist.¹¹⁰ Většinou bylo Československo v roli poškozeného a ekonomika se ve skutečnosti více podřizovala méně vyspělým státům a ztratila možnost volně si vybírat své vhodné obchodní partnery podle vlastních zájmů a potřeb. Pro republiku to mělo zásadní dopad v tom, že československá ekonomika se cílevědomě a dobrovolně izoluje od průmyslově vyspělých zemí. V důsledku velmocenské politiky Moskvy dochází k velkým disproporcím při průmyslové výrobě pro civilní sektor a armádu nejen vlastní, ale i pro armády sovětského bloku. Militarizace byla v letech 1951 – 1953 tak výrazná, že vytvořila ekonomiku studené války. Nároky armády byly tak vysoké, že se blížily válečnému stavu, ale požadavky pro občany narůstaly jako v době mírové. Zbrojní výroba v letech 1951-1953 stoupla ze 100 % na 453 % a její objem byl vyšší než celková strojírenská výroba v roce 1948. Přitom plán na výstavbu elektráren se plnil pod 50 %. Za důsledek to má, že militarizace posunula Československo do role strojírenské velmoci i vůči zemím s daleko větším počtem obyvatel, jako např. NSR, Velká Británie a USA, což sovětské představitelé vyzvedávali jako velikou přednost.¹¹¹

Vedoucí postavení strojírenství v ekonomice bylo charakteristickým znakem všech průmyslových států po druhé světové válce. V tempu růstu strojírenské výroby

¹⁰⁹MOULIS, V.,VALENTA, J.,VYKOUKAL, J. P. Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944-1989. 1.vyd. Ostrava: Amosium servis, 1991. str. 34.

¹¹⁰MOULIS, V.,VALENTA, J.,VYKOUKAL, J. P. Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944-1989. 1.vyd. Ostrava: Amosium servis, 1991. str. 82.

¹¹¹KAPLAN, K. Československo v letech 1948-1953. 2. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 93 – 105.

však stálo Československo na předním místě v Evropě, kdy v letech 1948-1953 stoupla výroba 2,5 krát. Každý vzestup strojírenské výroby, hlavně na základě diktátorství zbrojení, vyžadoval růst těžby uhlí, rud, hutní výroby a spotřeby el. energie což přinášelo na druhé straně hromadění finančních ztrát a také nedostatek surovin. Tady se ukazuje zřetelný paradox, který spočívá v tom, že i když průmyslová výroba stoupala, ekonomika ztrácela schopnost plnit své společenské poslání v tom, že nebyly zajišťovány základní požadavky a potřeby obyvatelstva. Vyrábělo se stále víc, ale společnost chudla. Toto období se také vyznačuje tím, že zcela zanikla třísektorová ekonomika – kapitalistický sektor byl v krátké době zlikvidován.¹¹² V ekonomice to znamenalo komplexní vymazání soukromého sektoru a také „soukromnické“ mentality, ať již formou přímé likvidace nebo převýchovy jejích představitelů. V roce 1947 vytvářel soukromý sektor asi 24 % národního důchodu a zahrnoval zhruba tolik pracovních sil, v roce 1951 tento sektor takřka neexistoval. Podobně dopadlo i zemědělství. Tato kolektivizace byla spojena s extrémním nátlakem, kdy zvláště oblíbenou metodou, jak přinutit vstoupit sedláky do statku či družstva, bylo nasazování dávek, které nebyli schopni splnit.¹¹³ V zemědělství byl soukromý sektor zlikvidován třemi vlnami kolektivizace v letech 1949-1953 a byl nahrazen jednotnými zemědělskými družstvy. Tato kolektivizace zanechala v zemědělství hluboké stopy. Do života vesnice vstoupily dosud neznámé formy perzekucí, násilí, nátlaku, zvláště nezákonností a podstatně se narušily vztahy mezi občany. Zemědělství je rozvrácené a téměř na pokraji krachu. Tyto skutečnosti ukazují na fakt, že ekonomická struktura a systém jsou vážnou brzdou růstu národního hospodářství, což se projevovalo i v dalších letech, kdy Československo stále víc zaostává za průmyslovými státy Západu.¹¹⁴ V průběhu přechodu militarizované ekonomiky na mírové poměry se výrazně projevuje neschopnost rychlé a pružné reorientace hospodářských priorit, která pro komunistický model zůstala typickou i v budoucnu.¹¹⁵

Zvláštní, ale významnou roli v ekonomice i v mocenském systému

¹¹²KAPLAN, K. Československo v letech 1948-1953. 2. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 105 - 114.

¹¹³VYKOUKAL, J., BOHUSLAV, L., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. str. 262 - 263.

¹¹⁴KAPLAN, K. Československo v letech 1948-1953. 2. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 122.

¹¹⁵VYKOUKAL, J., BOHUSLAV, L., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. str. 264.

Československa hráli v období 1949-1956 sovětští poradci, kteří působili v mnoha centrálních i nižších institucích jako jednotlivci nebo ve skupinách, a to po různou dobu. Přicházeli k nám na pozvání vlády nebo proto, že se sovětské orgány rozhodly přijít samy s jednoznačným úkolem – zavádět sovětskou praxi a sovětský model. U nás získali privilegované postavení a ačkoli neměli žádnou ústavní ani politickou odpovědnost, disponovali velkými pravomocemi. Podle jejich návodů postupovali příslušní funkcionáři institucí a co je zarážející i v těch případech, kdy pochybovali o jejich správnosti nebo prospěšnosti. V případě nesouhlasu či odporu proti nim, byl automaticky považován za projev i důkaz nepřátelství nebo protisovětského postoje. Vztah podřízenosti poradcům byl tak velký, že omezoval pravomoci, autoritu a suverenitu našich orgánů a tato skutečnost významnou měrou omezovala aktivitu vlastních orgánů a institucí. Smutné je, že v takhle potupné podřízenosti pracovali i nejvyšší představitelé republiky, včetně K. Gottwalda. V ekonomice byla jejich působnost nejžádanější na ministerstvech, hlavních správách, ale i strategických podnicích – např. uranový průmysl, zbrojní výroba nebo geologický průzkum. Poradci prováděli jak hospodářské plány, tak se zabývali i konkrétními úkoly některých odvětví a v neposlední řadě byl vypracován plán o aplikaci sovětského ekonomického řízení v Československu. Činnost poradců nebyla zaměřená jenom na zavádění sovětských zkušeností, ale cíl byl podřídít se zájmům Moskvy, aby všechno bylo řízeno odtud a naše instituce a orgány byly vykonavateli rozhodnutí z Moskvy prosazovaných jejich poradci.¹¹⁶ Hospodářské problémy v Československu i celém sovětském bloku na sebe nenechaly dlouho čekat. Velmocenské, vojenské plány a projekty, rychlá industrializace podle Moskvy přivedly ekonomiku celého bloku na pokraj zhroutilí. Recept jak oživit československou ekonomiku hledá komunistické vedení společně se sovětskými poradci. Návrh zněl provést měnovou reformu a ta byla provedena k 1. červnu 1953. Vedení KSČ zdůvodňovalo reformu jako poslední úder kapitalistům a definitivní zlikvidování jejich ekonomické moci. Důsledky reformy byly mnohem hlubší, než se předpokládalo. Obnovily se závažné sociální problémy a dělníci s inteligencí reformu považovali za krutou odměnu za dosavadní pracovní oběti a krádež svých úspor.¹¹⁷ Ve skutečnosti měnová reforma podle ekonomů znamenala státní bankrot.

¹¹⁶KAPLAN, K. Československo v letech 1948-1953. 2. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 62 – 63.

¹¹⁷KAPLAN, K. Československo v letech 1953-1966. 3. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. str. 4 – 6.

V těchto krizových letech se v plné nahotě ukázaly povrchní znalosti v oblasti ekonomiky u komunistického vedení, které nebylo schopné najít účinné řešení krize pro československé hospodářství a stále častěji vyžadovalo rady Moskvy a otrocky napodobovalo sovětskou linii. Cestu z krize předznamenávají vnější vlivy, kdy Moskva na základě nereálných plánů a stavu ekonomiky má zájem na zmírnění mezinárodního napětí, kdy se koriguje i role armády, která se má jenom udržovat a hospodářství se bude orientovat na vzestup životní úrovně.¹¹⁸

Šedesátá léta se ve srovnání s poválečným obdobím jeví jako nevýrazná, klidná, kde se daří uspokojovat životní potřeby společnosti, ale nestačí dostatečně reagovat na nové kvalitativní prvky. Změna se očekávala ve vyšších nárocích na státní ekonomiku, aby splnila své společenské poslání. Jenže neschopnost oficiální ekonomiky vytváří podmínky pro rychlý rozmach šedé ekonomiky formou různé černé práce. Toto prostředí proto vytvářelo podmínky k nutnosti změn a potřebu ekonomické reformy. Komunisté se vždy uchýlili ke starým cestám k nápravě: dosáhnout ekonomické rovnováhy, zvýšit efektivnost, využít iniciativu a posílit autoritu centra, ale vždy šlo o direktivy shora a ne přirozenou cestou, tedy jednoznačně trhem. Režim je svou podstatou odsouzen k tomu, že nejenže není schopen skutečné příčiny v ekonomice odhalit a odstranit, ale je největší překážkou nápravy. Ani instituce jako RVHP nebyla schopná řešit nové a nové výzvy hospodářství východního bloku.¹¹⁹

Do ekonomické reformy se pokoušela promluvit i skupina ekonomů pod vedením O. Šika. V letech 1964-1968 tvořili hlavní proud společenského pohybu. Byl to pokus o přechod k ekonomice moderní průmyslové společnosti, šlo o experiment, o spojení plánu a trhu, měl to být přechod k svéráznému tržnímu hospodářství. Ale záměr naráží na zásadní skutečnosti, že beze změny mocenskopolitického systému a socialistického vlastnictví není možné dosáhnout předpokládaných cílů.¹²⁰ Byl to pokus o vyléčení nemocné ekonomiky, byla to alternativa dalšího vývoje. Československá společnost dospěla do svého vrcholného snažení o přeměnu existujícího režimu, kdy šlo o demokratizaci politického systému, přechod k socialistickému tržnímu hospodářství, k moderní průmyslové společnosti, o rozrušení podřízenosti SSSR a o rozšíření vztahů

¹¹⁸KAPLAN, K. Československo v letech 1953-1966. 3. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. str. 20 - 22.

¹¹⁹KAPLAN, K. Československo v letech 1953-1966. 3. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. str. 103 - 108.

¹²⁰KAPLAN, K. Československo v letech 1953-1966. 3. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. str. 116 - 117.

se západním světem. Potvrdila se skutečnost, že k provedení tak rozsáhlé reformy jsou nutné i mezinárodní podmínky, které bohužel zcela absentovaly. Osm měsíců se dařilo sovětskému tlaku vzdorovat, než vojenská intervence 21. srpna 1968 ukončila pokus o společenskou změnu.¹²¹

V období normalizačního režimu záviselo udržení sociálního klidu na schopnosti ekonomiky tento stav ufinancovat. První ohrožení zdánlivě stability ekonomiky se objevilo s ropnou a energetickou krizí, kde bylo zřetelné zaostávání ve vědě a moderních technologiích. Ekonomika je stále závislá na blokových strukturách a centrálním plánování, což vedlo ještě k většímu anachronismu. Na dalším vývoji se podepsala i skutečnost, že v průběhu počínající normalizace opustilo Československo kolem 130 000 odborníků z nejrůznějších oblastí. Jediným kritériem profesionální kompetence se stává loajalita s režimem a takové lidi si komunisté dosazují na důležitá místa. Do 80. let minulého století Československo vstupuje jako politicky a ideologicky konsolidovaný režim, který ale narazil na ekonomické problémy, jako je technologická zaostalost, vyčerpávání zdrojů extenzivního růstu, zhoršování stavu životního prostředí a rostoucí ceny dovážených surovin. To má za následek pokles růstu národního důchodu a výrazně začíná působit šedá ekonomika ve spojení s bující korupcí. Ještě jeden jev byl zajímavý, který je spojen s redukováním sortimentem a snížením objemu zboží na trhu. Nedostatek vedl k enormnímu růstu úspor populace (z 19 miliard v roce 1960 na 218 miliard v roce 1985), což naznačovalo skrytou inflaci a velkou neznámou při náhlém vybírání peněz a narušení finanční rovnováhy. Problémy se neřešily podle ekonomických pravidel, jako například naordinování růstové strategie, ale pomocí Poučení z krizového vývoje. Nejvyšší vedení se zabíralo opatřeními a vyhlášením úkolů do budoucnosti, jako byl dokument pod názvem „Soubor opatření ke zdokonalení plánovitého řízení národního hospodářství po roce 1980“ a podobně. Byla to opatření, které na celkovém stavu ekonomiky nemohly příliš změnit a ani do roku 1989 nic zásadního nezměnily.¹²²

¹²¹KAPLAN, K. Československo v letech 1967-1969. 4. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. str. 84.

¹²²VYKOUKAL, J., BOHUSLAV, L., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. str. 578 - 587.

6 VLIV A DOPADY STUDENÉ VÁLKY NA OBLAST VOJENSKOU V ČESKOSLOVENSKU

V poválečné rekonstrukci Československa političtí činitelé věnují nemalou pozornost ozbrojeným složkám, které pochopitelně procházely velkými změnami. Základním výchozím dokumentem je Košický vládní program z 5. dubna 1945, který formuloval a vlastně kopíroval organizaci, výzbroj a výcvik československé armády podle sovětské. Budování armády podle sovětského vzoru bránily nekomunistické strany, hlavně národně socialistická, které usilovaly o návrat k tradicím a organizaci předmnichovské armády. Mezi důležité úkoly patří zformovat nový důstojnický sbor z účastníků domácího i zahraničního odboje, z příslušníků vládního vojska a slovenské armády. Vládní program určil, aby jádro sboru tvořili příslušníci jednotek bojujících v SSSR. O tom, kdo bude v nové armádě, rozhodovaly přijímací komise, které také komplikovaly přijímání důstojníků ze Svobodovy armády,¹²³ a přitom byl 4. dubna 1945 jmenován ministrem národní obrany právě L. Svoboda, jako bezpartijní (ve skutečnosti byl stoupencem KSČ již od svého působení v SSSR za války).¹²⁴ Jestliže v resortu vnitra se komunistům podařilo dosáhnout významných pozic, v armádě byli mnohem méně úspěšní. Důvodem byl fakt, že většina důstojnického sboru nebyla komunistům nakloněna i proto, že v čele generálního štábu stáli „prezidentovi generálové“ H. Píka a B. Boček. K tomu, aby si komunisté vytvořili patřičnou kontrolu nad nově koncipovanou armádou, byla zřízená funkce osvětových důstojníků na všech stupních v armádě s velikou pravomocí podle vzoru sovětských politických komisařů.¹²⁵ Osvětový aparát zcela ovládají komunisté a stává se páteří politické aktivity komunistů i přesto, že v armádě nemohou působit organizace politických stran. Dalším z instrumentů kontroly komunistů armády bylo vytvoření samostatného útvaru obranného zpravodajství podle sovětského vzoru. Oficiálně má plnit úkoly ve vnitřní ochraně armády před nepřáteli, ale ve skutečnosti prováděl politické zpravodajství o důstojnících československé armády. Obranné zpravodajství vedl komunist B. Reicin, který s řadou svých spolupracovníků udržoval čilé kontakty se zpravodajskými službami SSSR.¹²⁶

¹²³KAPLAN, K. Československo v letech 1945-1948. 1. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 35.

¹²⁴VYKOUKAL, J., BOHUSLAV, L., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. str. 126.

¹²⁵VYKOUKAL, J., BOHUSLAV, L., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. str. 136 - 137.

¹²⁶KAPLAN, K. Československo v letech 1945-1948. 1. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 35.

Výsledky jejich „práce“ Gottwald náležitě využívá ke svému mocenskému boji tím, že na sklonku roku 1947 nařídí rozsáhlé zatýkání tzv. špiónů pracujících pro Západ, kterému se nevyhnou ani armádní důstojníci. Při politickém nátlaku, který stupňoval na začátku roku 1948 Gottwald, Beneš dobře věděl, že nebude moci užít policie, aby zabránila občanské válce a on aby se udržel u moci, stále však doufal, že to dokáže armáda, kde měl ještě své lidi. Jenže generál Svoboda oznámil, že Benešovi nedovolí, aby armádu ke svým účelům užil.¹²⁷ V únorových dnech 1948 akční výbory NF nastolily mocenský monopol KSČ a její vedení se kromě jiného snaží neutralizovat armádu prosazením principu o jejím nezasahování do vnitropolitických sporů.¹²⁸ KSČ záhy po převzetí moci začíná s budováním nového režimu, což se projevilo rozsáhlými a hlubokými změnami ve všech sférách života společnosti, nevyjímaje armádu samozřejmě pod taktovkou Moskvy, která chtěla realizovat své mocenské plány v Evropě. Období se vyznačuje strašením ze strany SSSR, že hrozí nebezpečí války ze strany anglo-amerického imperialismu, a proto i naše společnost se nachází ve stavu militarizace. Příprava na válku posílila pozici armády v politickém životě státu tak, že z jejího velení se stává privilegovaná mocenskopolitická instituce. Militarizace negativně ovlivnila společenské vztahy, je stupňována atmosféra strachu a napětí, rozšiřovala podezření z nepřátelství k režimu na další a další skupiny občanů.¹²⁹ KSČ přistoupila k systematické eliminaci všech svých protivníků a demoralizovaní Češi a Slováci se čistkám podrobili nebo utíkali do exilu.¹³⁰ Vězení a koncentrační tábory pohlcovaly nejen demokratické odbojáře z války, živnostníky, demokraticky orientované elity, ale i armádní důstojníky. Skoro 5000 důstojníků, tedy jedna třetina, svléklo uniformu a z vojáků, kteří sloužili na Západě, nezůstal - pokud se nestal slepě poslušným komunistou a udavačem - ani jediný. Z dalších politicky nespolehlivých vojáků anebo s buržoazním původem se utvářely Pomocné technické prapory (PTP), kde namísto obvyklé vojenské služby těžce pracovali za ponižujících podmínek. Tady si odsloužilo vojnu na 60 000 vojáků a dalších 8 000 chlapců narukovalo do Vojenských báňských oddílů, aby

¹²⁷BRADLEY, J.F.N. Válka a mír po roce 1945. Přel. Z. Masopust. Praha: Victoria Publishing, a. s., 1994, str. 66.

¹²⁸KAPLAN, K. Československo v letech 1945-1948. 1. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 152.

¹²⁹KAPLAN, K. Československo v letech 1948-1953. 2. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 7 - 8.

¹³⁰BRADLEY, J.F.N. Válka a mír po roce 1945. Přel. Z. Masopust. Praha: Victoria Publishing, a. s., 1994, str. 66.

vypomáhali při těžbě uhlí a rud.¹³¹ Mezi osobnostmi československé armády, na kterých se komunistický režim dopustil justiční vraždy, byl generál Heliodor Píka, vysoký důstojník, který byl na základě vykonstruovaného politického procesu postaven před soud. V lednu 1949 byl odsouzen k smrti a v červnu 1949 popraven. Přitom to byl voják, který se za obou světových válek zasloužil o Československo, byl lživě obviněn z vlastizrady. Překážel nejen československému komunistickému vedení, ale zřejmě i sovětské zpravodajské službě, kterou poznal jako šéf československé vojenské mise v SSSR v letech 1941-1945.¹³²

Pět poúnorových let československá armáda přežívala nepřetržité změny a čistky, které měly za následek kromě jiného i úpadek vojenské odbornosti. Komunistů v důstojnickém sboru bylo na 65 % a další své lidi KSČ do armády posílala, ale vzdělanost byla opravdu na slabé úrovni. Pouze 4,1 % důstojníků měla vysokou školu, 30,6 % dosáhlo úrovně vojenských učilišť a 17,4 % nemělo žádné vojenské vzdělání. Na základě nezájmu a odporu značné části důstojníků k zamýšlenému kopírování sovětské organizace a uplatňování vojenské vědy došlo na podnět Moskvy a z nedůvěry k ministru obrany Svobodovi ke změně. Na jeho místo byl jmenován Čepička a pod jeho vedením byl zaveden výcvik a výzbroj podle sovětské doktríny. Během čtyř let bylo vydáno 236 nových vojenských řádů a předpisů podle sovětského vzoru a přes dva tisíce jiných titulů a pomůcek. Přeměna armády v polovině padesátých let, která probíhala za významné pomoci a účasti sovětských poradců, vyústila ve ztrátu samostatnosti československých branných sil. Veškerá činnost byla úplně podřízena sovětskému generálnímu štábu, který sám rozhodoval o všech důležitých opatřeních v armádě, nebo v nejlepším případě až po dohodě s ním. Armáda nejenže a přirozeně ovlivňovala svůj vlastní život, ale prostřednictvím vojenských zmocněnců v řadě továren si podřizovala velkou část strojírenského odvětví. Dále armáda vytvořila síť svého školství, nejen vojenského směru, vlastnila divadla, nakladatelství, tisk, rozhlasové a filmové studio, sportovní kluby. Do civilního života se prosazovaly vojenské prvky – instituce civilní obrany, založení Svazarmu, branná výchova na školách, okázalé vojenské přehlídky s jasným cílem vyvolat u občanů zájem o armádu. Ve skutečnosti se to nedařilo, protože mezi armádou a společností se stupňovalo napětí, které pramenilo i z důvodů budování

¹³¹PACNER, K. Osudové okamžiky Československa. 1. vyd. – dotisk. Praha: Albatros, 2001. str. 293.

¹³²KVAČEK, R. České dějiny II. 1. vyd. Praha: Nakladatelství SPL – Práce, 2002. str. 192 – 193.

velké armády na úkor civilního sektoru.¹³³ Sovětsí poradci kromě hospodářství měli zvláštní postavení i v ozbrojených složkách. Konkrétně v armádě jich působilo 278 a byli rozmístěni tak, že tvořili ucelený útvar pod vedením generála Gusjeva. Poradci ze svých pozic ovládali všechny hlavní úseky nejen na ministerstvu, ale i na nižších stupních armády. Nejdůležitější bylo ovládat celou armádu prostřednictvím ministra. Celý systém podléhal moskevskému generálnímu štábu s cílem prosazovat jeho zájmy a realizovat jeho plány, záměry a směrnice. Výsledek byl zcela jasný a podobný v oblasti ekonomiky. Moskva všechno řídí a armáda vykonává její rozhodnutí.¹³⁴

Mezi důležitými momenty, které mají vliv na československou armádu je, i válka v Korei (1950-1953), kdy se mezinárodní situace vyhroutil natolik, že studená válka hrozila přerůst ve válku skutečnou. SSSR zahájil novou vlnu zbrojení, do něhož byly zataženy všechny jeho satelity. V Československu došlo k takovému přezbrojení armády, že se požadavky na průmyslovou výrobu v roce 1951 proti předcházejícímu roku zdvojnásobily a v roce 1952 zčtyřnásobily. V československých zbrojních závodech byla zahájena náročná výroba nových zbraní, často podle sovětských licencí. Koncem roku 1954 byla mezi Československem a SSSR uzavřena smlouva o modernizaci a přezbrojení armády moderní technikou do pěti let a později posunuta o dalších pět let.¹³⁵

V roce 1954 vstoupila NSR do severoatlantického paktu, z čehož Moskva vyvodila vzestup válečného ohrožení, a proto iniciuje vytvoření Varšavské smlouvy v květnu 1955. Jeden názor je, že to byl jenom zástupný důvod. Silnější důvod byl modernizace výzbroje armád sovětského bloku a jejich příprava na boj při oboustranném použití jaderných zbraní.¹³⁶ Formálně byla Varšavská smlouva východním ekvivalentem NATO, ale ve skutečnosti právně podepřela další sovětskou vojenskou nadvládu nad oblastí sovětské hegemonie a hlavně sloužila k ovládnutí svých spojenců. Společné velení bylo výhradně v rukou sovětských a vrchní velitel Varšavské smlouvy dostával pokyny přímo od sovětského politbyra, a to prostřednictvím ministerstva obrany. Varšavská smlouva byla také pro SSSR velmi užitečná při

¹³³KAPLAN, K. Československo v letech 1948-1953. 2. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 56 - 58.

¹³⁴KAPLAN, K. Československo v letech 1948-1953. 2. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. str. 63.

¹³⁵MOULIS, V., VALENTA, J., VYKOUKAL, J. P. Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944-1989. 1. vyd. Ostrava: Amosium servis, 1991. str.105.

¹³⁶KAPLAN, K. Československo v letech 1953-1966. 3. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. str. 23 - 24.

zachování převahy nad Západem v oblasti konvenčních zbraní a zbraní strategických. Vyhlášeným cílem Varšavské smlouvy byla kolektivní bezpečnost, jejímž smyslem je odradit agresora, členské státy jsou povinny si vzájemně vojensky pomáhat, organizace však rovněž legitimuje intervenci na území spojenců. Za doby trvání byl tento institut využit v roce 1956 v Maďarsku i v Polsku, když hrozil systém zhroucením, nebo šlo o hrozbu vystoupení z paktu. Naposledy v Československu v roce 1968, aby obnovila bezpečnost společenství.¹³⁷

Za další kontroverzní období možno považovat karibskou krizi z podzimu 1962, když se SSSR rozhodl umístit jaderné rakety středního doletu na Kubu. Toto rozhodnutí mělo upevnit pozici Chruščova doma i v zahraničí a hlavně docílit vyrovnání strategické rovnováhy sil. Vybudování raketové základny v blízkosti Floridy mělo být také odpovědí na rozmístění amerických raket v Turecku a Itálii. Americká strana objevila rozestavěné odpalovací rampy pomocí satelitu až 10. října 1961. Po potvrzení a vyhodnocení snímků byla 16. října 1961 informována Kennedyho administrativa. Tímto okamžikem začala krize, která přivedla svět na práh jaderné války.¹³⁸ Bezpochyby tato krize měla velký vliv i na československou armádu, protože armády obou supervelmoci jsou na nejvyšším možném stupni bojové pohotovosti. Stejně je tomu i u armád Varšavské smlouvy. Prezident Kennedy dal SSSR ultimátum, že dokud své rakety nestáhnou, budou Kubu blokovat. V případě, že bude z území Kubu vypuštěna jakákoliv raketa, bude považována za sovětský útok na USA, který si žádá totální odvetu. Dne 28. října 1961 krize vyvrcholila a mocnosti se zavázaly, že USA na Kubu nevtrhnou a SSSR demontuje a odveze odpalovací zařízení i rakety na své území. Zatímco na jedné straně dala karibská krize nový impulz k závodům ve zbrojení, na druhé straně výrazně přispěla ke zmírnění mezinárodního napětí a k zahájení dalšího tání uprostřed studené války.¹³⁹

SSSR na jedné straně deklaroval ochotu zmírňovat napětí v mezinárodních vztazích, ale na druhé straně hledal způsoby jak mít převahu. Názorně je to vidět na Československu, které má společnou hranici s NSR. Po karibské krizi si vybral Československo, kam umístí své jaderné zbraně. V roce 1965 byla podepsána smlouva mezi SSSR a ČSSR o opatřeních ke zvýšení bojové pohotovosti raketových vojsk.

¹³⁷BRADLEY, J.F.N. Válka a mír po roce 1945. Přel. Z. Masopust. Praha: Victoria Publishing, a. s., 1994, str. 96 - 98.

¹³⁸RUPNIK, J. Jiná Evropa. Přel. A. Borovičková. 1. vyd. Praha: Prostor, 1992. str. 129 - 130.

¹³⁹BRADLEY, J.F.N. Válka a mír po roce 1945. Přel. Z. Masopust. Praha: Victoria Publishing, a. s., 1994, str. 118 - 121.

Československá strana se zavazuje, že do roku 1967 vybuduje tři speciální objekty ke skladování jaderné munice, které byly odevzdány do užívání Sovětům v roce 1969. Sklady byly umístěny pod označením JAVOR v Bílině, v Borovně-Míšově a v Bělé pod Bezdězem. Československá armáda nikdy sama jaderné zbraně nevlastnila, ale uskladněné jaderné hlavice a letecké pumy mohly by být vydány československé armádě teprve v případě války s přechodem k použití jaderných zbraní, a to rozhodnutím hlavního velení ozbrojených sil Varšavské smlouvy.¹⁴⁰

Na základě prohlubujících se rozporů mezi nároky ekonomickými a nejasností v počtu vojsk a jejich způsobu řízení se množí těžkosti a problémy v armádě. Tento rozpor vyplýval z úlohy Československa ve vojenské doktríně Varšavské smlouvy, která počítala s jaderným útokem Západu s postihem pro celé území Československa. Poté měl následovat zdrcující útok armád sovětského bloku s cílem dosáhnout úplného vítězství socialismu v Evropě. Vysoké nároky na početní stavy a výzbroj určovala podstata armády, která je nasazena do prvního sledu. Nespokojenost v armádních kruzích vyvolával způsob řízení, kdy komunistické instituce přímo zasahují do řízení ministerstva obrany a také, že byl zavržen návrh na zkvalitnění velení armády pomocí elektrotechniky, ze strany sovětského generálního štábu.¹⁴¹

Reformy a změny v politicko-společenském životě, nastartované začátkem roku 1968, výrazně ovlivňují i armádu. Hrozba vojenské intervence je na základě vývoje více než pravděpodobná. Nasvědčuje tomu řada součinnostních vojenských cvičení vojsk Varšavské smlouvy na jaře 1968. Československá armáda na ně nebyla pozvána a ani ji nikdo oficiálně neinformoval. V přípravě na intervenci bylo zvláště důležité cvičení nazvané Šumava. Slouží jako průzkum pro rozmístění velitelských míst a politického smýšlení v československé armádě. Důstojníci sovětské armády 21. srpna 1968 zaujímají stejná místa jako při jmenovaném cvičení. Součástí příprav a zdůvodnění vojenské intervence vůči svrchovanému Československu je obviňování z nedostatečné ochrany západních hranic Varšavského paktu. Přitom sovětské velení má vlastní důvod a tím je, že intervenci umožní na hranicích s kapitalistickým světem seskupit takovou vojenskou sílu, kterou československá armáda nebyla sama schopna zajistit. Velení naší armády s obavami sledovalo pohyby armády pětky, ale nespáťovalo

¹⁴⁰VACEK, M. Ted' když máme, co mnozí chtěly. Český Těšín: OREGO – Dr. Milan Havlíček, 2008. str. 143.

¹⁴¹KAPLAN, K. Československo v letech 1953-1966. 3. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. str. 123 – 124.

to jako jednoznačný důkaz pro přípravu intervence. Názory na řešení jak se zachovat při napadení se různily. Mezi důstojníky a vojáky existovaly dost silné nálady pro vojenský odpor. Pro jistotu československá armáda dostala rozkaz neklást odpor a neopouštět kasárna, aby se nenaplnily obavy z velkého krveprolití a zničení celé armády.¹⁴²

Dvanáct let po sovětské intervenci v Maďarsku se českoslovenští reformisté ocitli ve stejné situaci. Izolováni v rámci Varšavské smlouvy, nemohli po nikom, ať už v rámci bloku či mimo něj, chtít pomoc, s níž by mohli SSSR čelit. Druhá supervelmoc USA byla nejen plně pohroužená do své války ve Vietnamu, ale to, co se dělo v Československu, považovala také za „čistě domácí záležitost, odehrávající se doslova na sovětském dvorku“, které je lepší si nevšímat. Co ale v amerických analýzách hrálo nedůležitější roli, byly dodávky československých zbraní do Severního Vietnamu. Proto byl závěr takový, že USA tuto zemi nemohou politicky podpořit a stejně tak její západoevropští spojenci.¹⁴³

21. srpen 1968 se zapíše i do historie československé armády jako rok potupy a podřízenosti SSSR na další dvě desetiletí podpořené také tzv. Brežněvovou doktrínou, která dávala státům socialistického společenství nejen právo, ale přímo povinnost zasáhnout tam, kde by vnitřní nebo vnější síly ohrožovaly socialismus. O tom, kde se má vojensky zasáhnout, bylo výlučně na sovětském vedení.¹⁴⁴

Normalizační vedení v čele s Husákem navrácí Československo znovu do neomezené komunistické diktatury pod dohledem Moskvy. Při bouřlivém srpnu 1969 občané dávají najevo, jaký mají odpor vůči normalizaci, dochází v mnoha městech k pouličním bojům, zatýkání i zavírání. K potlačení byly nasazeny složky bezpečnosti a armády, které už zase působily represivně, chránily totalitní režim.¹⁴⁵

V armádě, tak jako v jiných oblastech společnosti, docházelo k čistkám, stranickým prověrkám, na základě kterých se armáda zbavovala lidí, hlavně kvůli názorům na vstup Varšavské smlouvy do Československa. V letech 1968-1970 bylo z armády neoprávněně donuceno odejít do civilního sektoru asi 7 000 důstojníků.¹⁴⁶

¹⁴²KAPLAN, K. Československo v letech 1967-1969. 4. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. str. 64.

¹⁴³BRADLEY, J.F.N. Válka a mír po roce 1945. Přel. Z. Masopust. Praha: Victoria Publishing, a. s., 1994, str. 134.

¹⁴⁴VYKOUKAL, J., BOHUSLAV, L., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 -1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. str. 353.

¹⁴⁵KVAČEK, R. České dějiny II. 1. vyd. Praha: Nakladatelství SPL – Práce, 2002. str. 220.

¹⁴⁶VACEK, M. Teď když máme, co mnozí chtěly. Český Těšín: OREGO – Dr. Milan Havlíček, 2008. str. 118.

V dalších letech dochází v Československu k intenzivnímu propojování politiky a bezpečnostních složek, čímž dochází k upevňování silných pozic celého represivního aparátu státu. V mezinárodních vztazích mezi supervelmocemi dochází k různým jednáním o snížení stavu zbraní a vojsk, ale československá armáda je odsouzena jenom do role statistů a čeká, co mocnosti mezi sebou dojednají.

Nespokojenost občanů s komunistickým režimem vrcholí na podzim 1989 a je na místě otázka, jak se zachová armáda, která byla budována jako mocensko-represivní složka. Armáda ovšem sehrála v listopadu 1989 významnou roli. Objektivně prokázaný neutrální a následně v krátké době loajální postoj většiny příslušníků armády k demokratické proměně eliminoval hrozbu, kterou v dané situaci představovaly další mocenské složky státu. Postoj armády rozhodl, že nově vznikající demokratické hnutí bylo ochráněno proti možným pokusům o násilné potlačení demokratické přeměny společnosti. Armáda tak nepřímo svým postojem poskytla ochranu tlaku lidového protestu a podstatně přispěla k nenásilnému pokračování společenských přeměn.¹⁴⁷

7 SKONČILA STUDENÁ VÁLKA, NEBO LIDSTVU HROZÍ NOVÁ, MODIFIKOVANÁ VERZE ?

Náhlý rozpad východního bloku v letech 1989-1990 a následný rozpad SSSR v roce 1991, po němž jedna ze supervelmocí v krátkém období téměř zmizí, znamená pro mezinárodní vztahy obrovskou změnu. Rychlý rozpad východního bloku a eroze bipolárního uspořádání bylo velké překvapení pro řadu politiků a politologů. Konec dlouhotrvajícího ideologicko-politického konfliktu také znamená konec systému jaderné bipolarity i s pravidly, které si vytvořil, ale je to zároveň počátek hlubokých změn dosavadních politických, ekonomických a bezpečnostních procesů. Rýsují se obrysy nové éry ve světové politice, protože po rozpadu bipolárního systému neexistovaly žádné plány na vytvoření nového světového uspořádání.¹⁴⁸

Že období železné opony skončilo, je holý fakt. Krach koloniálního impéria rozkolísal nejen Evropu a Asii, nýbrž celý svět – podobně jako kdysi zánik Říše římské pocítila Evropa a oblasti kolem Středozevního moře, které byly s Římem v kontaktu. Je

¹⁴⁷VACEK, M. Ted' když máme, co mnozí chtěly. Český Těšín: OREGO – Dr. Milan Havlíček, 2008. str. 78.

¹⁴⁸WAIŠOVÁ, Š. Mezinárodní organizace a režimy. 1. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk s. r. o., 2008. str. 79.

řada politologů, kteří se obávají, že otřesy z pádu komunistické soustavy se mohou v různých podobách a na různých místech někdejšího impéria a v jeho okolí opakovat po dobu čtyř až pěti desetiletí. Je proto na místě otázka. Nezpůsobil západním velmocím rychlý a nečekaný konec komunistické říše příliš velké boleni hlavy? Nelitují dnes toho, že se sovětské impérium nehroutilo pomaleji a podle předem dohodnutého scénáře? Určitě, bylo by to o mnoho lepší a dnešní rizika by byla pod větším dohledem nebo kontrolou. Jenže těžko hledat v historii pád předem vypočítaný a domluvený.¹⁴⁹

Pádem berlínské zdi v listopadu 1989 a rozpadem východního bloku nastalo zcela nové období. Bezpečnostní rizika byla v době studené války poměrně jasná, zřetelná a dobře čitelná. Hlavní napětí bylo v oblasti nejničivějších zbraní – jaderných. Po roce 1990, po skončení studené války, však ani bezpečnostní analytici a prognostici netušili, jak složitý, komplikovaný a nebezpečný svět bude na počátku 21. století. Všeobecně se očekávalo, že staré antagonismy postupně vymizí, a to jak v oblasti politické, tak i vojenské. Nesmí nás ukolébávat ani skutečnost, že někteří politici po pádu železné opony ujišťují sebe i veřejnost, že válka a konflikty už nemají místo na našem kontinentě, že multipolární svět bude světem míru a spolupráce. Jsou to jenom fráze. Uběhlo několik let a svět se ocitl v situaci, kdy bezpečnostní rizika nabývají nových forem a stará známá bezpečnostní rizika jsou modifikována možným zneužitím nových technologií, technologických aplikací, možností zneužití zbraní hromadného ničení. Celosvětovou informační a komunikační síť vážně ohrožují a napadají počítačové piráti. Do popředí vystupují národnostní a etnické konflikty, náboženská nesnášenlivost a terorismus se stává noční můrou politiků, vojáků, policistů, hasičů, zdravotníků, bezpečnostních analytiků a samozřejmě běžných občanů.¹⁵⁰

K tradičním problémům mezinárodní a národní bezpečnosti přibyla ohrožení nového charakteru – znečištění životního prostředí, vyčerpání neobnovitelných zdrojů, ekonomická migrace velkých skupin obyvatelstva, mezinárodní zločin a kriminalita.¹⁵¹

Když chceme čelit hrozbám a lokálním konfliktům, je dobré se ohlédnout do historie a poučit se z ní, opakuje se, stejné příčiny vyvolávají stejné následky. Není snad nekonečná válka v Afghánistánu děsivým opakováním toho, čím byla před třemi a půl

¹⁴⁹PACNER, K. Osudové okamžiky Československa. 1. vyd. – dotisk. Praha: Albatros, 2001. str. 587 - 588.

¹⁵⁰MIKA, O. J. Současný terorismus. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Triton, 2003. str. 14 – 15.

¹⁵¹WAIŠOVÁ, Š. Mezinárodní organizace a režimy. 1. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk s. r. o., 2008. str. 80.

stoletími pro Evropu třicetiletá válka? Kdybychom při svých úvahách vycházeli z historických precedentů a neuvažovali tak, jako by svět vznikl při zrodu posledního typu počítače, můžeme se vyhnout mnoha dramatům.¹⁵²

Tuto tezi podporuje i profesor S. Huntington z Harvardské univerzity, který s použitím argumentů z historie diferencoval současný svět na sedm velkých civilizací – západní, tj. euroatlantickou civilizaci s akcentem na západní Evropu a Spojené státy s Kanadou, konfuciánskou civilizaci, slovanskoortodoxní, latinskoamerickou, islámskou, japonskou, hinduistickou a za osmou, tj. africkou, klade velký otazník. Místa, kde se tyto civilizace dotýkají, jsou také nejpravděpodobnějšími ohnisky napětí. S koncem studené války skončila západní fáze mezinárodní politiky a do popředí se posunula konfrontace Západu s ostatními civilizacemi, přičemž již skončilo sdružování podle ideologií, ale v blízké i vzdálené budoucnosti se budou vytvářet možné koalice na základě společné náboženské a civilizační identity. Soudobými liniemi krizí se podle Huntingtona stávají hranice mezi civilizacemi a s tím je nutno počítat.¹⁵³

V mnoha částech světa se vzedmula, podobně jako v 50. a 60. letech 20. století v období dekolonizace, vlna nacionalistických hnutí, která začala usilovat o změnu hranic. V průběhu 90. let se rozhořelo 110 konfliktů (jenom 7 bylo mezinárodních). Konfliktem na území bývalé Jugoslávie se válka vrátila po padesáti letech i na evropský kontinent. Tady se rozhořel národnostní konflikt podbarvený náboženstvím, se kterým si Evropa neuměla sama poradit.¹⁵⁴ Na základě těchto tragických zkušeností i nostalgických pamětníků světa studené války už připouštějí, že vstupujeme do zcela nové epochy, v níž někde místo řádu vládne násilí a chaos.¹⁵⁵ Problémů, které představují bezpečnostní rizika pro naši společnost, je spousta, ale v této kapitole je popsán jenom zlomek hrozeb, s kterými se můžeme v budoucnu potýkat. Je dobré zamyslet se nad nimi a nepodceňovat je.

V některých zemích, které se osvobodily od reálného socialismu, uzurpovali pod pozměněným praporem moc postkomunisté, rozpadl se právní systém a národní hospodářství, zavládly korupce, nezákonnost a hyperinflace. Jinde zase ještě víc zubožily zemi národnostní či náboženské občanské války. Samotná ruská generalita se obává, že její

¹⁵²BAUER, A., RAUFER, X. Válka teprve začíná – scénáře pro 21. století. Přel. R. Steklačová. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, str. 14.

¹⁵³NÁLEVKÁ, V. Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, s.r.o., 2003. v edici Dějiny do kapsy, Sv. 22., str. 224.

¹⁵⁴WAIŠOVÁ, Š. Mezinárodní organizace a režimy. 1. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk s. r. o., 2008. str. 79.

¹⁵⁵BAUER, A., RAUFER, X. Válka teprve začíná – scénáře pro 21. století. Přel. R. Steklačová. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, str. 7.

jaderné zbraně, jejich sklady, výrobní a výzkumné podniky nejsou dobře zabezpečeny a dobře hlídány, takže je namísto strach o jejich zneužití zločineckými organizacemi.

Některé diktátorské státy, jako jsou Kuba, Libye, Sýrie, Irák, severní Korea a další, označované za teroristické, se najednou ocitly mimo jakýkoliv vliv. Dřív je všemožně podporoval Kreml, a proto na ně mohl alespoň v omezené míře tlačit, vydírat je hrozbou zastavení dodávek zbraní, strategických surovin, materiálu a pod. Nyní zůstaly ponechány samy sobě a to často vyvolává obavy z jejich možných nekontrolovatelných výstřelků, jimiž reálně můžou ohrozit ostatní svět.

Většina evropských postkomunistických států se dokázala hlubokému chaosu vyhnout. Nicméně při přechodu od socialismu ke kapitalismu zákonitě udělaly řadu chyb, které se nyní složitě napravují. Jedno nebezpečí je naprosto zřetelné. Návrat ke svobodě vynesl na povrch dlouhodobě neřešené problémy národnostní a rasové. Kolaps některých států zplodil ekonomické, národnostní a náboženské uprchlíky, kteří se pokoušejí dostat na bohatší Západ a to zase vyvolává v průchozích a cílových zemích proticizinecké nálady. Řešení není vůbec jednoduché a zatím bez jasného výsledku se o to pokouší jednotlivé státy v rámci svých zákonů a možností, ale i Evropská unie jako celek. Všechny dřívější jistoty – byť byly jistotami pouze relativními – se zhroutily a svět musí narychlo vytvářet jistoty nové, nevyzkoušené, a proto ne vždy skutečně jisté a zaručené.¹⁵⁶

Dnešní vedoucí politici vyspělého světa jsou si vědomi, že jsou to především přízraky států, ať je nazýváme „zhroucené“, „úpadkové“, „nebo rozpadlé“, které představují pro budoucnost světa vážnou hrozbu. Ty šedé zóny či chaotické oblasti jsou ve skutečnosti jen ohnisky těžkých epidemických nemocí, středisky nespočetných nezákonných obchodů pro zvrácence, zločince nebo teroristy přímo rájem a především jsou pro nešťastníky, kteří se v nich snaží přežít, pravou kalamitou: je to kondenzát politického chaosu, vševládní korupce, krajní chudoby, zdravotních pohrom a válek (civilních či kmenových), z nichž se stal způsob života. Mezi taková ohniska nebezpečí napětí a rizika pro ostatní státy můžeme zařadit Afghánistán, Pákistán, ale ve střehu musíme být i z nestability v Kosově, Makedonii, Albánii, Bosně, Srbsku, stejně tak hrozí některé bývalé republiky SSSR.¹⁵⁷ Z prostředí Afghánistánu nebo Pákistánu je

¹⁵⁶PACNER, K. Osudové okamžiky Československa. 1. vyd. – dotisk. Praha: Albatros, 2001. str. 588.

¹⁵⁷BAUER, A., RAUFER, X. Válka teprve začíná – scénáře pro 21. století. Přel. R. Steklačová. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, str. 211 - 212.

vznik válečného globálního konfliktu odhadován odborníky asi na 60 %. Vycházíme ze skutečnosti, že se tady nacházejí výcviková střediska teroristů a co je ještě horší, nachází se tady také jaderné zbraně a neví se, kdo má nad nimi kontrolu. Další velké riziko spočívá v nevyřešení astronomických dluhů rozvojových zemí, které se snaží i pomocí konfliktů umazat. Vývoji nepřispívá ani dnešní situace, protože v době světové krize rapidně narůstá obchod se zbraněmi a tím výrazně roste riziko ozbrojeného konfliktu. Na dokreslení je nutné počítat i se skutečností, že při vyzbrojování teroristických skupin dochází k řadě krádeží jaderného materiálu ze špatně hlídaných skladů a objektů. Podle úřadů pověřeného dohledem nad skladováním jaderného materiálu v USA došlo v období 1993-2000 ke 183 krádežím takového radioaktivního materiálu, který sice nestačí k výrobě klasické atomové bomby; postačí však bohatě k výrobě bomby tzv. špinavé. Jediným způsobem je nepřetržitá a bezchybná mezinárodní koordinace jako způsob, jak zabránit vyznavačům konce světa, aby ve strachu z apokalypsy nakonec nezískali prostředky na uskutečnění své vlastní Hirošimy.¹⁵⁸

Můžeme také dovodit, že mezi vnitřní bezpečností a ohrožením zvenčí existuje reálná vazba. Ve vyspělých zemích byla bezpečnost vážně narušena, když došlo k prohloubení následujících jevů. Pachatelé násilných protispolečenských činů jsou stále mladší, tvrdší a stále častěji recidivují. V sledovaných neklidných oblastech se často obchoduje s drogami a jsou zde ve větší míře napadáni veřejní činitelé. A co je závažnější, můžeme vysledovat, že existuje jasná spojnice mezi kriminální scénou uvnitř země a v zahraničí. Kriminální ekonomika je živa z omamných látek pocházejících z ciziny. Evropa se podílí na dodávkách LSD z V. Británie a amfetaminy z Nizozemí, Afrika dodává cannabis, Asie dodává heroin. Je zcela běžné, že v místě užívání a obchodu je zavedena tzv. „revoluční daň“ z které pak politicko kriminální živly a skupiny přispívají k financování probíhajících konfliktů např. v bývalé Jugoslávii, tureckém Kurdistánu, na Srí Lance, v bývalém SSSR, Alžírsku a dalších rozvojových zemích světa. Nesmíme zapomenout ani na skutečnost, že islamisté se ve velké míře podílejí na únosech letadel a bombových atentátech. Tento malý exkurs dokazuje, že už dnes jsou pachatelé násilností přímo spojeni s kriminálními projevy nového světového zmatku.¹⁵⁹

¹⁵⁸BAUER, A., RAUFER, X. Válka teprve začíná – scénáře pro 21. století. Přel. R. Steklačová. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, str. 215.

¹⁵⁹BAUER, A., RAUFER, X. Válka teprve začíná – scénáře pro 21. století. Přel. R. Steklačová. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, str. 8.

Vnitřní bezpečnost a národní obrana jsou dnes v plném střetu, tvrdí i poslední výhledová strategie amerického ministerstva obrany, který připomíná asymetrické hrozby. Zločinci vyzbrojeni zbraněmi hromadného ničení, kteří technologie éry informatiky prokládají archaickým terorismem. A co ještě víc komplikuje situaci, že nebezpečné entity jsou málo viditelné, obtížně se proti nim zasahuje. V dobách, kdy byl svět bipolárně rozdělen, žila „politika“ (národně osvobozenecské hnutí, projevy terorismu) a nezákonnost (organizovaný zločin, mafie) v různých světech, nyní se ocitly na jedné scéně. Od Kambodže po Peru se teď v šedých zónách planety mísí zločinci s partyzány. Ač jsou tyto nové nebezpečné entity velmi rozdílné, přesto mají společné rysy. Nesídlí v určitém teritoriu, uchylují se do nepřístupných oblastí. Nesponzorují je vlády, čímž jsou ještě méně kontrolovatelné. Jsou ve velice krátkém čase schopny proměny podle dolarového vzoru, a to je v současné době zásadní. Disponují vražedným materiálem, nebezpečnějším než za doby studené války.¹⁶⁰

Specifický fenomén konce 20. a začátku 21. století je mezinárodní terorismus. Po druhé světové válce se teroristické útoky staly především součástí osvobozenecského zápasu závislých zemí, dodnes jsou obávaným nástrojem nacionálního či sociálního tlaku. S postupem času se však minimalizoval rozdíl mezi politicky motivovaným terorismem a organizovaným zločinem. Terorismus jako nová forma válečného střetu je sice v mnoha ohledech svědectvím o civilizační rozpolcenosti soudobého světa, ale tím nepřestává být odsouzením hodným kriminálním zločinem.¹⁶¹

Jak už bylo zmíněno, někteří čelní politici si nějaké ohrožení vůbec nepřipouštěli. Utvrzovalo je v jejich úvahách poměrně klidné mezidobí let 1989-2001. Najednou se devatenáct lidských bomb v podobě linkových letadel změnilo v řízené střely namířené proti výsostným symbolům Ameriky. Teroristické útoky 11. září 2001 na „dvojčata“ Světového obchodního centra v New Yorku a na Pentagon ve Washingtonu, D. C. otřásl celým světem a bezpečnosti jako takové daly nový významnější rozměr. Začali jsme si uvědomovat, že nikdo a nikde není dostatečně chráněný. Jeho agresivita a brutalita nesmírně stoupla. Významným předělem v historii terorismu se stal chemický útok sarinem v tokijském metru, který si vyžádal 12 obětí

¹⁶⁰BAUER, A., RAUFER, X. Válka teprve začíná – scénáře pro 21. století. Přel. R. Steklačová. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, str. 9.

¹⁶¹NÁLEVKA, V. Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, s.r.o., 2003. v edici Dějiny do kapsy, Sv. 22., str. 225.

a zranil na 1000 osob. Teroristé se při své činnosti necítí vázání žádnými etickými a morálními, natožpak právními normami, což může vést i k použití krajních prostředků z kategorie zbraní hromadného ničení anebo k jejich zneužití k zastrašování a vydírání státních činitelů, institucí nebo různých skupin obyvatelstva, průmyslových a zemědělských koncernů.¹⁶²

V 70. letech se terorismus internacionalizoval – řada skupin začala operovat mimo území státu, na kterém vznikly, jejich složení bylo mezinárodní. Mezi státy, jež patří k nejvíce podezřelým z podpory terorismu, můžeme jmenovat Severní Koreu, Libyi, Irák, Súdán, Sýrii, Írán a Kubu. Společně s organizovaným zločinem a šířením zbraní hromadného ničení patří mezinárodní forma terorismu k nejzávažnějším rizikům ohrožujícím celou lidskou civilizaci. Bez ohledu na mimořádné úsilí bezpečnostních složek všech demokratických států mezinárodní terorismus eliminovat se s jeho aktivitami každoročně setkává kolem padesáti až šedesáti zemí. Zastavení připravených teroristických akcí je nesmírně obtížné a stejně je obtížná jakákoliv prevence.¹⁶³

Výsledek nejkrvavějšího atentátu v noci z 10. na 11. září 2001 v novodobé historii zanechal přes tři tisíce mrtvých a řadu zraněných. Vláda USA i veřejnost má oprávněnou obavu, že začala prostě válka. Na možnost války jsme my, občané vyspělých zemí, v mírové hojnosti let po studené válce trochu pozapomněli.¹⁶⁴ Nebylo by nic nového v historii, že atentát může být předzvěstí války a že všechny důležité změny iniciovaly a uskutečňovaly tvůrčí menšiny, nikoli většiny. Zpravidla několik let podkopávaly stávající poměry, přičemž na svou stranu strhávaly masy. Když tento boj vůdčí osobnosti zahajovaly, většina je považovala za blázny a fantasy. Po vítězství se stali hrdiny, ale v případě, že by prohráli, ostatní by je odsoudili za zahrávání si s osudem národa. Menšiny například zrodily Francouzskou republiku a USA. Bolševickou revoluci v roce 1917 zpunktovala malá sekta „ve jménu chudého pracujícího lidu“. Zahraniční a domácí odboj Čechů a Slováků zahájila za první světové války hrstka lidí, která neměla doma skoro žádnou podporu. Československo rozbili v letech 1938-1939 sudetští Němci a slovenští nacionalisté, i když bez podpory Hitlera by to nebylo možné, a pod.¹⁶⁵

¹⁶²MIKA, O. J. Současný terorismus. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Triton, 2003. str.15 – 19.

¹⁶³MIKA, O. J. Současný terorismus. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Triton, 2003. str.23 – 25.

¹⁶⁴BAUER, A., RAUFER, X. Válka teprve začíná – scénáře pro 21. století. Přel. R. Steklačová. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, str. 10 - 11.

¹⁶⁵PACNER, K. Osudové okamžiky Československa. 1. vyd. – dotisk. Praha: Albatros, 2001. str. 590.

11. září 2001 byl tedy rozřát gordický uzel. Předtím jsme možná tušili, obávali se, představovali si – teď víme. Co vlastně víme? Co se tak hluboce a krutě dotklo vědomí lidí v hodinách po zřícení dvojčat World Trade Center? Že je tento útok dokonalou parabolou, jasnou předpovědí toho, jak by vypadala válka v 21. století. Můžeme najít podobnost, jak byla válka ve Španělsku varovným signálem pro vznik druhé světové války, a válka Severu proti Jihu byla předzvěstí války první. Je z toho jasné, že vše, k čemu by mohlo v následujících letech ve vojenské oblasti dojít, bude vycházet z této události, z jejího ohlasu a následků, posléze i reakcí vyspělých států.¹⁶⁶

Tento teroristický útok, který ukončil historické mezidobí let 1989-2001, je rozhodně tragédie. Znamená také začátek nového typu války. Po válkách náboženských, národnostních se objevila první etapa války teroristické či zločinecké. Je ale jasné, kdo s kým bojuje?¹⁶⁷

Reakce USA nenechala nikoho na pochybách, že hledání viníků zodpovědných za teroristický útok se rozeběhne na všech frontách. Na konci září 2001 tisk oznamuje, že podle zvláštního rozkazu prezidenta Spojených států má CIA „volné ruce“, aby učinila vše potřebné“ ke zničení Usámy bin Ládina a jeho sítě. Aby mohla, pokud to bude třeba, provést cílené smrtící akce, což znamená vyhlášení války mezinárodnímu terorismu. Nezanedbatelnou roli zde hraje islám, protože radikální představitelé al-Káida se netají, že mezi hlavní cíle patří nesmiřitelný boj proti Izraeli a USA.¹⁶⁸

NATO poprvé ve své dvaapadesátileté historii konstatovalo, že se jedná o případ opravňující jeho zásah, což znamenalo, že útok, který USA zasáhl, byl vyhodnocen jako útok na celou alianci.¹⁶⁹

Po skončení studené války a vzájemných sblížovacích procesech dříve rozděleného světa je v letech 1989-2001 skloňované slovo „globalizace“. Bylo slyšet jednohlasně, jak je velebená, žádoucí, blahodárná – a rozhodně nevyhnutelná. Ale našla se i hrstka ekonomů, bezpečnostních odborníků a kriminologů s pochybnostmi, aniž by byla popírána realita jevu, zda globalizace v sobě nemá i negativní aspekt. Nemá třeba

¹⁶⁶BAUER, A., RAUFER, X. Válka teprve začíná – scénáře pro 21. století. Přel. R. Steklačová. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, str. 11.

¹⁶⁷BAUER, A., RAUFER, X. Válka teprve začíná – scénáře pro 21. století. Přel. R. Steklačová. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, str. 74 - 75.

¹⁶⁸BAUER, A., RAUFER, X. Válka teprve začíná – scénáře pro 21. století. Přel. R. Steklačová. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, str. 13.

¹⁶⁹WOLFRUM, E. Zdařilá demokracie. Přel. L. Šedová. 1. vyd. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principál, 2008. str. 395.

odvrácenou tvář? Teď už víme, že obavy byly na místě a zároveň se potvrdila teorie o mávnutí motýlího křídla, které rozpoutá tornádo; když teroristické seismické otřesy vyvolají řetězové reakce (ekonomické a finanční), ještě vystupňují destrukční efekt první ničivé vlny. Například: atentát zosnovaný v nitru Střední Asie zasáhne Severní Ameriku – a v Evropské unii se na několik dalších měsíců zhroutí vzkvétající turistický průmysl. Znamená to poloprázdné luxusní hotely, méně amerických a japonských turistů.¹⁷⁰

Na základě znalostí také víme, že světová ekonomika a finance představují hlavní bitevní pole nastávajících válek, ať teroristických, či válek gangů a útok na dvojčata jako by symbolizovala slabost světové ekonomiky a financování. Zásah přímo do srdce kapitalistického systému – dnes dílo fanatických fundamentalistů, zítra koho? Útoky mohou v řetězové reakci vyvolat pád finančních institucí, rozvrat (možná trvalý) celých ekonomik, nezaměstnanost, hlad, to vše ve světovém měřítku. Neslýchaný, dosud nepředstavitelný katastrofální proces. Pravá odvrácená tvář globalizace a zdroj vzniku konfliktů.¹⁷¹

Na základě diagnózy máme velice zajímavé zjištění. Na světové šachovnici a před našima očima se bitevní pole prudce změnilo. Ještě nedávno bylo válečné kolbiště srozumitelné (byli na něm poraženi Kaddáfí, Noriega, Saddám Husajn, Milošević). Ale 11. září si Usáma bin Ládín zvolil za nové bojiště ekonomiku, světové finančnictví. Hlavními oběťmi atentátu z 11. září nejsou tedy národní státy, staří tlustokožci, které nelze jen tak dočista zničit, ale světová ekonomika a finančnictví.¹⁷²

Proti hrozbám a nebezpečným skupinám se dá dnes čelit různě, aby se dosáhlo žádaného cíle, ale jak? Takovou otázku si klade řada občanů i odborníků. Proti všem formám terorismu se vyžaduje rozhodný společný postup mezinárodní komunity a prohloubení schopnosti adekvátně reagovat na národní úrovni při preventivních, represivních, ochranných, záchranných a likvidačních opatřeních v souvislosti s teroristickými úderem. Základem úspěchu je společná politická vůle a odhodlání vtělené do systému politických východisek a právních norem, od nichž je možno

¹⁷⁰BAUER, A., RAUFER, X. *Válka teprve začíná – scénáře pro 21. století*. Přel. R. Steklačová. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, str. 19.

¹⁷¹BAUER, A., RAUFER, X. *Válka teprve začíná – scénáře pro 21. století*. Přel. R. Steklačová. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, str. 11 - 12.

¹⁷²BAUER, A., RAUFER, X. *Válka teprve začíná – scénáře pro 21. století*. Přel. R. Steklačová. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, str. 19.

odvíjet soubor konkrétních opatření krizového řízení v rámci existujících národních bezpečnostních strategií a institucionálního uspořádání pro ochranu obyvatelstva. Důležitou roli v úspěšnosti hraje úzká spolupráce zpravodajských a bezpečnostních služeb na mezinárodní úrovni.¹⁷³

Jedno je jisté. Všechny složky bezpečnosti, jako je armáda, policie, informační a bezpečnostní složky i justice evropských zemí, mají něco společného. A to něco je, že všechny tyto instituce mají více méně tytéž „klienty“. To je dobré si uvědomit, abychom věděli co dělat pro začátek. Základní východisko musíme hledat v kvalitním vzdělávání a analýzách, aby nebezpečí bylo včas rozpoznané, odhalené, než dozraje do akutního stádia, a najít způsob jak dopady hrozeb zmírnit. Vláda musí otevřít větší prostor různým úvahám a utvořit silné spojenectví s univerzitními vzdělanci, experty ze soukromé sféry a ze specializovaných institucí. Dále je na místě požadavek, že je nutné zaujmout postoj vůči zmíněným novým hrozbám, stejně jako byl postoj vůči použití atomové energie. A konečně účelně přizpůsobit informační, obranné a represivní zdroje, jimiž země disponuje.¹⁷⁴

Základnou pro bezpečnou Evropu 21. století je sjednocení a vzájemné porozumění, které představují dvě uskupení: Evropská unie a Severoatlantický pakt, to jsou garance pro kolektivní bezpečnost. Nezbytný je vliv historicky pevně zakotvených demokracií, jakými jsou americká a britská. Je to vize pro budoucnost, protože dnes Evropská unie – toto politické a ekonomické společenství demokratických států Starého kontinentu, stále hledá svou tvář v integračních procesech a není schopna v plné míře zabránit místním konfliktům, jako bylo například vyvražďování během občanské války v Jugoslávii, v ruském Čečensku a pod. Unie stále hledá svou formu, autoritu a společné cíle, aby to bylo společenství s mnoha vnitřními tendencemi, nicméně politicky, ekonomicky a vojensky utužené. Je zatím naprosto nezbytné opírat se o politickou, morální a vojenskou moc USA prostřednictvím NATO. Na druhé straně je EU spojencem USA při podpoře přechodu od různých forem vlády k demokracii všude na světě. Sami Američané spatřují těžiště své aktivity v 21. století v Pacifiku, Dálném Východě, případně na Středním Východě. Tedy tam, kde přetrvává politická nestabilita a chudoba, jenž mohou vést k vážným konfliktům. V této oblasti se musí podporovat

¹⁷³MIKA, O. J. Současný terorismus. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Triton, 2003. str.66 – 67.

¹⁷⁴BAUER, A., RAUFER, X. Válka teprve začíná – scénáře pro 21. století. Přel. R. Steklačová. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, str. 9 - 10.

stabilita a demokracie, které jsou při dnešní globalizaci hospodářství, života a zbraňových systémů důležité i pro ostatní svět.¹⁷⁵ Přesto si uvědomují, že Evropu, i když je silnější, stabilizovanější, nesmějí nechat svému osudu – i pro svoji vlastní bezpečnost.

Svět směřuje k zajištění kolektivní bezpečnosti. I když historie nás přesvědčuje o opaku. Mezi oběma světovými válkami se to nepodařilo, protože vůdčí demokratické státy nepostupovaly jednotně. Za studené války se demokratický Západ dokázal rychle zmobilizovat proti hrozícímu nebezpečí bolševizace. Teď stojí před úkolem vybojovat i spravedlivý život pro všechny své občany a pro ostatní země. Nad prohlubující se komunikací mezi lidmi celého kontinentu pomocí nových technologií se tají dech. Nikdo nedokáže odhadnout, kam to společnost a novodobou civilizaci dovede. Rovněž je pro nás těžké předvídat a odhadnout, jak se bude vyvíjet situace s uprchlíky, kteří přechájej pod tlaky ekonomickými, národnostními a náboženskými, kam přerostou imperiální ambice Ruska, co vyprodukuje stále se rozpínající islám, který se zabydluje na Balkáně. Do toho můžeme přičíst ekonomické krize, nové infekční nemoci a pod., což jsou zaručené cesty, které v konečném důsledku mohou významně přispět k vzniku lokálního konfliktu.¹⁷⁶

Je proto řada důvodů, proč je nutné preventivně třeba s Ruskem jednat: od boje proti terorismu k nukleárnímu odzbrojení a vztahu k Íránu, od energetiky po stabilitu Ukrajiny. Válka v Gruzii byla jen varováním před tím, co by se mohlo stát na Ukrajině, a to je klíčová strategická otázka pro Rusko i pro Evropu. Ale zároveň je třeba vymezit priority a jasně dát najevo, co je nepřijatelné: kdyby Rusko chtělo znovu ovládat bývalé sovětské republiky, o zemích střední Evropy a návratu studené války nemluvě.

Je proto na místě uvítat snahu americké administrativy jednat s Ruskem v zájmu zajišťování kolektivní bezpečnosti. Pro příklad nemusíme chodit daleko. Americký prezident Obama při návštěvě Prahy 5. dubna 2009 jasně nastínil cestu k bezpečnosti. Existence tisíců jaderných zbraní ve vojenských skladech je nejnebezpečnějším dědictvím studené války. Proto je nutné pro snížení počtu jaderných hlavic a zásob vyjednat novou smlouvu o snížení strategických zbraní s Ruskem. Tento proces již byl zahájen při společném jednání v Londýně a byl završen podepsáním dohody o snížení jaderných strategických zbraní USA a Ruska v Praze 8. 4. 2010. To připraví podmínky

¹⁷⁵PACNER, K. Osudové okamžiky Československa. 1. vyd. – dotisk. Praha: Albatros, 2001. str. 588 - 589.

¹⁷⁶PACNER, K. Osudové okamžiky Československa. 1. vyd. – dotisk. Praha: Albatros, 2001. str. 588 - 589.

pro další snižování se snahou zapojit do tohoto úsilí a procesu všechny jaderné státy.

Na závěr jenom krátce. Budeme-li se chtít v nastávající éře vyvarovat velkých válek mezi civilizacemi, ale i lokálních konfliktů, je nutné, aby se ústřední státy civilizací zdržely intervence do konfliktů jiných civilizací.¹⁷⁷ To je skutečnost, kterou mnoho zemí, zvláště Spojené státy, bude přijímat velice obtížně. Zásada zdrženlivosti, tj. že se státy zdrží intervence v konfliktech jiných civilizací, je první podmínkou míru v multivilizačním a multipolárním světě. Druhou podmínkou je zásada společného zprostředkování, tj. že spolu ústřední státy budou navzájem vyjednávat, aby vyřešily nebo zastavily válečné konflikty na civilizačních hranicích mezi státy nebo skupinami ze svých civilizací. Přijmout tyto zásady i svět s větší rovností mezi civilizacemi nebude jednoduché pro Západ, ani pro ty civilizace, které možná usilují převzít jeho dominantní roli. Když chce lidstvo přežít, jiná cesta snad ani nevede.¹⁷⁸

ZÁVĚR

„Studená válka“ byla pojem konce 20. století s přesahem do začátku 21. století. Pojem stručně vyjadřoval takový vztah, v kterém zneprátelené supervelmoci USA a SSSR nebojují vojensky přímo proti sobě, ale nacházejí se stále na pokraji války a přitom ve stejné době podporují vojenské konflikty mezi jinými státy, které jsou v jejich sférách vlivu. Bylo to období, které patřilo k nejdelším konfliktům v dějinách - trvalo zhruba 45 let a její epizody patří zároveň ke konfliktům k nejkrvavějším a nejnebezpečnějším v jejím průběhu. Díky nashromážděným jaderným zbraním stálo lidstvo několikrát na pokraji vlastního zahubení.

Do stavu studené války se hlavní aktéři a bývalí koaliční partneři v boji proti nacistickému Německu dostávají postupně vývojem vztahů mezi sebou, které se začínají už v období 2. světové války. Západní mocnosti nemají dostatek síly k poražení nacistického Německa, a proto jsou nuceny vytvořit spolu se SSSR válečnou koalici. Tato koalice nebyla přirozeným spojenectvím rovnocenných partnerů, ale koalicí z nouze mezi demokratickými státy na jedné straně a totalitní diktaturou na straně druhé.

Už toto vlastní složení protihitlerovské koalice předurčovalo, že konflikty a rozpory při společném řešení problémů, hlavně v poválečném uspořádání Evropy, budou zcela zásadní a následný vývoj událostí to jenom potvrdil.

¹⁷⁷HUNTINGTON, S. P. *Střet civilizací*. Přel. L. Nagy. 1. vyd. Praha: Rybka Publisher, 2001. str. 387.

¹⁷⁸HUNTINGTON, S. P. *Střet civilizací*. Přel. L. Nagy. 1. vyd. Praha: Rybka Publisher, 2001. str. 387.

První vážnější spor byl na Jaltské konferenci v únoru 1945, když se spojenci nedokázali dohodnout na budoucí podobě Německa, ani na podobě hranic SSSR s Polskem. Na poválečné konferenci v Postupimi v červnu v roce 1945 byl zásadní rozpor o poválečném uspořádání Německa a USA se nelíbila mocenská politika SSSR vůči státům střední a jihovýchodní Evropy, v kterých se snažil zavést režimy sovětského typu. Když v roce 1946 Stalin otevřeně mluvil o nevyhnutelnosti konfliktu mezi kapitalismem a komunismem, provedla americká administrativa analýzu sovětské politiky a dospěla k závěru, že se Stalinem není žádná dohoda možná, a proto je další spolupráce se SSSR zbytečná. V podobném duchu vystoupil v dubnu 1946 W. Churchill na univerzitě ve Fultonu, kde označil státy východní a střední Evropy za státy za železnou oponou a vyzval ke společné americko-anglické obraně demokratických svobod. USA reaguje na rozšiřující se vliv SSSR v Řecku a Turecku vyhlášením Trumanovy doktríny v březnu 1947, která se stává základem nové zahraniční politiky USA a koncepcí zadržování komunismu spolu s Marshallovým plánem, který měl pomoci obnovit válkou zničené hospodářství v Evropě. Stalin Marshallův plán odmítl a zahájil rychlou sovětizaci střední a východní Evropy. Když 21. června 1948 západní mocnosti provedou v tzv. Trizonii měnovou reformu, Stalin na oplátku provede skoro na jeden rok blokádu Berlína, čímž by bez pomoci leteckého mostu ze Západu vyvolal humanitární katastrofu s nedozírnými následky. V tomto období se obě strany už nesnaží spojení ani předstírat. Podobné krize, kde chybí jenom krůček k válečnému konfliktu mezi USA a SSSR, se budou ještě několikrát opakovat (Korejská válka 1950, Berlinská krize 1958-1961, Kubánská krize 1961).

V roce 1948 je dokončeno vytvoření východního bloku, když se po provedeném únorovém puči v roce 1948 v Československu k moci dostávají komunisté. V roce 1949 vzniká NATO a z Německa vznikají dva státy – Spolková republika Německa a Německá demokratická republika. Důsledkem Stalinova expanzivního jednání a jeho zjištění, že jeho vliv už dál na „západ“ nedosáhne, zaměřil se o to víc na území, kam instaloval své komunistické aparáty. V lednu 1949 vzniká ve východním bloku RVHP jako odpověď na vytvoření Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci a v roce 1955 vznikla Varšavská smlouva jako reakce na vstup SRN do NATO v roce 1954. Po krizi na Kubě dochází v následujících letech mezi supervelmocemi a jejich spojenci k zvláštnímu stavu rovnováhy, kdy se vztahy vzájemně vyostřovaly, nebo se napětí uvolňovalo.

I přes skutečnost, že Československo bylo na mnohem vyšší politické, sociálně-ekonomické úrovni než SSSR, upadlo pod jeho koloniální nadvládu na několik desetiletí, aby zde mohla Moskva realizovat svůj nepodařený pokus o vytvoření komunistické společnosti. Moskva za tuto porobu a vazalství ještě očekávala vděčnost nejen za osvobození od nacismu, ale i za „záchranu“ před vlastními dějinami. Z počátku byly změny prováděné komunisty vnímány jako modernizační proces, který likvidoval bídu, analfabetismus a zaváděl intenzivní industrializaci a pokrok. Jenže sovětský model založený na uhelném, ocelářském průmyslu a na ústředním plánování, však brzy vedl k anarchii, plýtvání a neefektivnosti. Při závodě ve zbrojení mezi bloky byla z Československa vytvořena strojírenská velmoc. V období čtyř desetiletí, kdy byly sovětské satelity včetně Československa podrobovány mnoha komunistickým experimentům, nejvíce trpělo obyvatelstvo, které bylo doslova demoralizováno prováděnou sovětizací. Nemluvě o tom, jak ve státní režii byla pošlapávána lidská práva a svobody. Mnoho lidí v padesátých letech bylo připraveno státním aparátem o to necennější – lidský život. V době sovětské silné vlády neměly ostatní porobené národy sílu se SSSR postavit.

Přesto během dějin se několik okamžiků naskytlo. Polsko a Maďarsko 1956, Československo 1968 se pokusily o nemožné a postavily se totalitní moci Moskvě. Západ tento odpor bohužel podporoval jen do té míry, kdy to oslabovalo pozice SSSR, avšak ne natolik, aby tím ohrozily mír. Zaujaly zdrženlivou politiku. Proto tyto pokusy odporu mohl náš velký bratr utopit v krvi. K úplnému osvobození z vazalství dochází až v době, kdy začínají probíhat reformy nejen v celém východním bloku, ale také uvnitř SSSR. K této významné události došlo až v roce 1989, kdy se uzavírá další kapitola československých dějin. Potřebné je podtrhnout skutečnost, že tak rozsáhlá demontáž komunistického systému proběhla, aniž by jí předcházela zničující válka.

Období studené války je aktuální ještě i dnes na prahu 21. století. Po zániku bipolárního rozdělení se situace na celém světě i pro vyspělé země Evropy zcela změnila. Mezinárodní bezpečnostní vztahy se na počátku 21. století vyvíjí velice dynamicky, nejsou sice zatíženy napětím známým z doby studené války, přesto to není ideální stav. Pramení to i ze skutečnosti, že nevíme co minulost nahradí. Studená válka skončila, ale zanechala nám své dědictví v podobě plných skladů jaderných zbraní a jiných zbraní hromadného ničení. A co je neoddiskutovatelným a závažným faktem, že jejím produktem je i mezinárodní terorismus jako jedna z největších hrozeb lidstva. Studená válka skončila,

ale vyhraje civilizovaná společnost i válku s mezinárodním terorismem? Je to pro lidstvo velká zkouška a zároveň výzva do budoucnosti.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. BRADLEY, J. F. N. Válka a mír po roce 1945. Přel. Z. Masopust. Praha: Victoria Publishing, a. s., 1994. ISBN 80-85605-72-4. 199 s.
2. GADDIS, J.L. Studená válka. Přel. D. Výborný. Praha: Slovart, 2006. ISBN 80-7209-843-8. 278 s.
3. HUNTINGTON, S. P. Střet civilizací. Přel. L. Nagy. 1. vyd. Praha: Rybka Publisher, 2001. ISBN 80-86182-49-5. 447 s.
4. KAPLAN, K. Československo v letech 1945-1948. 1. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. ISBN 80-04-25699-6. 153 s.
5. KAPLAN, K. Československo v letech 1948-1953. 2. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. ISBN 80-04-25700-3. 146 s.
6. KAPLAN, K. Československo v letech 1953-1966. 3. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. ISBN 80-04-25745-3. 146 s.
7. KAPLAN, K. Československo v letech 1967-1969. 4. část, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. ISBN 80-04-26 142-6. 81 s.
8. KVAČEK, R. České dějiny II. 1. vyd. Praha: Nakladatelství SPL – Práce, 2002. ISBN 80-86287-48-3. 244 s.
9. MIKA, O. J. Současný terorismus. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Triton, 2003. ISBN 80-7254-409-8. 92 s.
10. MOULIS, V., VALENTA, J., VYKOUKAL, J. P. Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944-1989. 1.vyd. Ostrava: Amosium servis, 1991. ISBN 80-85498- 01-4. 372 s.
11. NÁLEVKA, V. Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, s. r. o., 2003. v edici Dějiny do kapsy, Sv. 22. ISBN 80-7254-327-x. 234 s.
12. PACNER, K. Osudové okamžiky Československa. 1. vyd. – dotisk. Praha: Albatros, 2001. ISBN 80-00-00987-0. 623 s.
13. ROBERTS, J. M. Dvacáté století. Přel. K. Macáková, H. Řeháková. 1. vyd. Praha-Plzeň: Pavel Dobrovský-Beta a Jiří Ševčík, 2004. ISBN 80-7306-131-7. ISBN 80-7291-105-8. 631 s.
14. RUPNIK, J. Jiná Evropa. Přel. A. Borovičková. 1. vyd. Praha: Prostor, 1992. ISBN 80-85190-17-6. 352 s.
15. TRUCHANOVSKIJ, V. G. Winston Churchill. Přel. Z. Kubeš. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1986. 419 s.
16. VACEK, M. Teď když máme, co mnozí chtěly. Český Těšín: OREGO – Dr. Milan Havlíček, 2008. ISBN 978-80-86741-77-2. 224 s.
17. VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. ISBN 80-85983-82-6. 860 s.
18. WAISOVÁ, Š. Mezinárodní organizace a režimy. 1. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk s. r. o., 2008. ISBN 978-80-7380-109-0. 255 s.

19. WEGS, J. R., LADRECH, R. Evropa po roce 1945. Přel. R. Ederová. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, spol. s. r. o., 2002. ISBN 80-7021-507-0. 376 s.
20. WOLFRUM, E. Zdařilá demokracie. Přel. L. Šedová. 1. vyd. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principál, 2008. ISBN 978-80-87029-43-5. 583 s.
21. ZEMAN, Z. Vzestup a pád komunistické Evropy. Přel. J. Kuklík. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0708-1. 328 s.

ABSTRAKT

FOGAŠ, J. : Vliv a dopady studené války na ekonomicko-politický život v Československu : bakalářská práce. České Budějovice : Vysoká škola evropských a regionálních studií, o. p. s., 2010. 67 s. Vedoucí bakalářské práce Mgr. Štěpán Strnad.

Klíčová slova: doktrína zadržování komunismu, normalizace, politické procesy, sovětizace, studená válka,

Práce se zabývá kořeny vzniku studené války, analyzuje souboj západní demokracie proti sovětskému pokusu o totalitní ovládnutí střední a jihovýchodní Evropy a její vliv na politicko-ekonomický život v Československu v období od konce 2. světové války do roku 1989. K zastavení rozpínavosti Stalina USA využívá novou strategii zahraniční politiky nazvané pojmem doktrína zadržování komunismu. Československo se po komunistickém puči v únoru 1948 stává satelitem SSSR a podrobuje se sovětizaci ve všech oblastech života se všemi negativními důsledky pro občany. V období závodu ve zbrojení mezi bloky se Československo stává kovárnou východního bloku. Snaha o vymanění se z komunistického experimentu v roce 1968 je brutálně potlačena vojsky spřátelených armád socialistického bloku. Do roku 1989 je Československo vystavené tvrdé normalizaci pod vedením jedné strany – KSČ.

ABSTRACT

FOGAŠ, J.: The impact and consequences of the Cold War upon the economic-political life in Czechoslovakia: Bachelor Thesis České Budějovice : Vysoká škola evropských a regionálních studií, o. p. s., 2010. 67 s. Supervisor: Mgr. Štěpán Strnad.

Key words: cold war, doctrine, normalization, political trials, Sovietization, withholding of Communism,

This paper deals with the cold war, the causes of its beginning and the effect of its rise. It analyzes the struggle of the western democracy with the Soviet endeavor to rule over the whole of central and south-eastern Europe, and its impact upon the political and economical life of Czechoslovakia in the period following the end of WWII up to the year of 1989. To stop Stalin's expansion the USA presents Truman's doctrine, the new strategy of foreign policy of containment to stop Russian expansion. After the February 1948 putsch, Czechoslovakia becomes a satellite of the Soviet Union and yields to the Soviet totalitarian regime in all fields and with all the negative implications for its citizens. In the armament race Czechoslovakia becomes the “forge shop“ of the eastern bloc. In 1968 the Czechoslovak emancipation efforts to get out of the communist experiment resulted in the invasion of the armies of the Soviet bloc. It is till November 1989 that Czechoslovakia is subject to the totalitarian control and the rule of the only one party - the communists'.